दाखल क्र M621 विषय आयुर्वेद
नाव. रसमंजरी (mss.)
लेखक/लिपीकार शालिनाथ
पृष्ठ 31 काळ — पूर्ण/अपूर्ण

सीसंका श्कूशानुनावटघटेन्द्रा श्रेहुतं कन्यकामूलैच श्रीभिन्नाशानार्कवहु पाद्दस्तदुमूञ्जापसं॥
व दंडेनान्यतमस्यवापद्दिवाधिस्यात्विशिकाततपुनः सिदूरारुणमुच्चतं चाशिलत्याव श्वंशा पाजोजितं॥
कन्यावारिविज्ञावितंपुनरपिम्नाकात्राक्कि पो (पा) हृतंवि:स्याद्वस्मकरिषवन्हिपुटितं प्रांतेतिमेदंशवल्लत॥रसपद्द
ति॰ अंतर्गता: श्लोका: नागमात्तिस्य:

रसमंजरी ॥१॥

॥श्रीगणेशायनमः॥यद्दृष्टमृष्टमखिलं गलन्मदवादिविद्रुपानांजसातिनिकृतालिजितेलिमाला॥ सद्भुजतेनविनिर्दूनिम
वेंद्नीलसंकंसंभवोगणपतिः शिवमातनोति॥१॥इंदिंदिराभवतियच्चरणारविंदं द्वेद्वेपरंदरपुर सरदेवतानांवृंदा
रुतांकपतांसुकिरीकोटिश्रीसारदाभवतुसाधवपारदावः॥२॥श्रीवैद्यनर्तनपरंसनयप्रसूतः श्रीशालिनाथ
इतिविश्रुतनामधेयः॥तेनाविलोक्यविधिवद्धिविधान्तारमतेसुकृतिनारसमंजरीयं॥३॥सन्मध्यवृत्तवृंदानांसत
तन्निलधारिणि अनेकरसपूर्णेयंक्रियतेरसमंजरी॥४॥हरतिसकलरोगान्मूर्छितोजोनराणांवितरतिकिलबद्धः
खेचरत्वंजवेन॥सकलसुरमुनींद्रैर्वंदितंशंभुवीर्यंसजयतिभवसिंधोपारदः पारदोयं॥५॥तेजोमृगांकमौले र्निं
घनेवतेजसांपुंजैः॥ अजरामरत्वधितरतस्मात्तंरसेश्वरंवंदे॥६॥अकेधनमाद्दाराशिंजहदतिपा
वकः॥तद्वद्गतरोगोभवयोऽवान्॥७॥गुरुसेवांविनाकर्म यः कुर्यान्मूढचेतनः॥ सनिष्फ
तिफलंतस्यस्वप्नलब्धंधनंयथा॥८॥विद्यारहामिक्षेतिचौर्यमेव चलात्॥ तेषांनसिध्यते किंचिन्मणिमं
त्रौषधादिकं॥९॥मयस्विनोमहावीरोनिश्चलःशिववत्सलः॥ देवीभक्तः सदाधीरोदेवताभोगतत्परः॥१०
सर्वज्ञास्त्रविशेषज्ञः कुशलोरसकर्मणि॥ एवंवत्नेनसंयुक्तोरसविद्गुरुर्चयेत्॥११॥मतिसिद्धोगुरो
र्भक्तः सत्यवाचोदृढव्रतः॥ निरालस्यस्वधर्मज्ञोदेवाराधनतत्परः॥१२॥शिववीर्यस्तुराजः पारदश्च
रसेंद्रकः॥ एतानिरसनामानि तथान्यानिशिवयथा॥१३॥ अंतमुनीलोवहिरुज्वलोयोमध्याह्नसूर्य
प्रतिमाप्रकाशः॥ शस्तोयधत्रः परिपांडुतश्च चित्रोनयोज्योरसकर्मसिद्धौ॥१४॥दोषहीनोजदासूत

नवं धा छप्प पो २

स्तदाम्रत्तुरुजापदः ॥ सप्तादमृतमप्येष: ॥ दोषयुक्तो रसो विषं ॥ १५ ॥ संस्कारहीनं खलु सूतराजं यः से
वते तस्य करोति कुष्टं देहस्य नाशं विदधाति सूतः ॥ कुष्टादिदोषं जनयेन्नराणां ॥ १६ ॥ नागो वंगोतियो
चेत्स्यात्समस्तापि विषं गिरि: ॥ मलं चेतानि शीतीया दोषा पारदसंस्थिता ॥ कुर्वंति च यदा त्वाद्दारदं
नाशो मृत्युश्चापि जायते ॥ मृत्युस्फोटरोगपुंजं कुर्वंति शुद्ध: पारद: ॥ १७ ॥ अथात: संप्रवक्ष्यामि पार
दस्य च शोधनं ॥ रसो ग्रास: सुनद्द्वे पलानां शतमात्रक: १८ ॥ पंचाशतं च विंशद्वा दशपंचैकमेव च
पला त्तु नन कर्त्तव्यं रससंस्कारमुत्तमं ॥ १९ ॥ रसस्य दशमांशं तु गंधं दत्वा विमर्दयेत् ॥ जंबीरोत्थद्रवैर्याम
पातयं पातयंत्रके २१ पुनर्मर्दं पुन: पात्यं सप्तवारं विशुद्धये ॥ युक्तं सर्वस्य सूतस्य तप्तखल्वे विमर्दनं
॥ २२ ॥ अजामरुत्तुखाग्निंतु चूर्णं कृत्वितयं क्षिपेत् ॥ तस्योपरि स्थितं खल्वमिदं भवेत् ॥ २३ ॥ अम्मद्ध तप्तखल्व
॥ कुमार्यां च निशाकरले दिनं सूतं विमर्दयेत् ॥ पातयेत्पातयंत्रे सम्यक् कष्टं चोन्नवेत्स: ॥ २४ ॥ अथाम्मप्र
कार: ॥ क्षीरकंदं देवदारुं च काकतुंडीज याद्रवे: ॥ कर्कोटी मुशली कन्याद्रवं दत्वा विमर्दयेत् २५
दिनैकं पाचयेत्पश्चात् स्वरूपं चेन्नियोजयेत् ॥ अम्मद्ध ॥ अथवा हिंगुलात्सूतं यद्ग्राह्येत् निगद्यते २६
जंबीर निंबु नीरेण मर्दितं हिंगुलं दिनं लघुपातनयंत्रेण रसोऽस्मिन्निर्मलो रस: ॥ कंचुकै नागवं
गाद्यै विमुक्तो रसकर्मणि ॥ २७ ॥ विना कर्मविधानेन सूतोयं सर्वकार्यकृत् ॥ सर्वसिद्धमतमेतद्धि

तच्छुद्धसूतकं रसमद्भुतं वरं ॥२८॥ अल्पके विधिमिरेव सिध्यदं देहलोहकरणे हि शस्यते ॥२९॥ श्रीपंडिता
विद्यानाथ पुत्र शालिनाथ विरचितं रसमंजर्यां रससोधनं नाम प्रथमोध्यायः ॥१॥ अथ रसजारणा
माह ॥ अविजीर्णस्वर्णं जंतुसूतकं यस्तु घातयेत् ॥ ब्रह्महा स दुराचारी मम द्रोही महेश्वरि ॥१॥ तस्मा
त्सर्वप्रयत्नेन जारितं मारयेद्रसं ॥ संदीप्यते यंत्रकुंडे तस्योपरि सरावकं ॥२॥ संचूर्णमेखलायुक्तं
स्थापयेत्तस्य चांतरे ॥ रससिंधुगंधकस्य रजस्तदुपरि क्षिपेत् ॥३॥ समभागं ततो दत्वा सरावेणापि
धापयेत् लघीयसी च सम्पुटं ततः कुर्याद्भिषक्वरः ॥४॥ आरनालेतकैः सम्यक् स्वेदयेत् त्रिः पुटमाच
रेत् ॥ एवं पुनः पुनर्गंधं दत्वा दत्वा भिषग्वरः ॥५॥ कुर्वीत रसराजस्य सम्यक् गंधकजारणं ॥ इति गं
धकजारणं ॥ सासीरसस्य पुटशिग्रुतुल्यैः सराजिकैः सोषणकैस्त्रिरात्रं ॥ विमर्दितः छिन्नतनुः सुवर्ण
मुख्यान्परं रवा खादति सर्वधातून् ॥७॥ अथ चावृतियोगेन सिद्धिवीतेन लेपितां ॥ चरेत्तु वर्णं सराट
तस्माद्रवत्वेव पारसुरवं ॥८॥ निरुद्धयंत्रे रसकृष्णं च रविक्षीरशतप्लुतं पुटितं शतसो दिव्यशस्ते
जारणे विधिः ॥९॥ स्वर्णादि सर्वलोहानि च जारयेत् ॥ अनेन विधिना सूत ॥ चतुःषष्टम शेषांकादि
नो ॥१०॥ द्वात्रिंशत्षोडशांशेन जारयेत्कनकं बुधः ॥११॥ इति स्वर्णजारणं ॥ अथ रसमारणमाह ॥
क्षिपन्तं शुद्धसूतं तु सूतार्धं शुद्धगंधकं ॥ कन्यानीरेण संमर्द्य दिनमेकं निरंतरं ॥१२॥ रुद्धा तत्पूर्वयंत्रे

॥२॥

यथेशानि

ही

दिनैकं मारयेत्पुटैः ॥ १३ ॥ अन्यमतं ॥ भुजंगवल्लीनीरेण मर्दितः पारदो दृढं ॥ कर्कोटिकंदुमृन्मूष
संपुटस्थं पचेद्भस्मं १४ ॥ भस्मतद्गुंजैकवल्लिस्या त्सर्वकर्मसु योजयेत् ॥ १५ ॥ अथान्यः ॥ श्वेतां को
लजंघावारि भस्मतो मर्द्य दिनत्रयं ॥ पुटितः अंधमूषायां ततो भस्मत्वमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ पत्रस्य हरति
काकुष्ठं च क्षयं मधुमेहविषं ॥ कोवा तस्य गुणं वक्तुं शक्नोति मानवः ॥ १७ ॥ अथ रससिंदूरीक
रणं ॥ पलमात्रं रसं शुद्धं तावन्मात्रं च गंधकं विधिवत्कज्जलीकृत्वा मर्द्य कुमारिवारिणा १८ भा
वनां चितयं दत्त्वा स्थालीमध्ये निधापयेत् विरच्य कूपीयंत्रं वालुकाभिः प्रसृजयेत् ॥ १९ ॥ दद्यात्तद
नु मंदाग्निं त्रिदिनं यामचतुष्टयं ॥ जायते रससिंदूरं तरुणादित्यसंनिभं ॥ २० ॥ अनुपानविशेषेण
करोति विविधान्गुणान् ॥ अथान्यः ॥ सूतार्द्धगंधकं शुद्धं माक्षिकं च पलेन समं सूतो निर्गुंडी
रसमर्दितः ॥ पाचितो वालुकायंत्रे रक्तं भस्म प्रजायते ॥ २१ ॥ अथान्यः ॥ सूतार्द्धगंधकं शुद्धं
माक्षिकं सूतसत्वकं ॥ गंधतुल्यं विमर्द्याथ दिनं निर्गुंडिकाद्रवैः ॥ २२ ॥ स्थापयेद्वालुकायंत्रे
काचकूप्यां विपाचयेत् ॥ अंधमूषागतं चापि गडकायंत्रके दिने ॥ २३ ॥ पक्वं संजायते भस्म
दाडिमीकुसुमोपमं ॥ अथान्यः ॥ पृथक्समं समं कृत्वा पारदं गंधकं तथा ॥ त्वक्सारं धूमसारं
स्फटिकं समभागकं २४ निंबुनीरेण संमर्द्य काचकूप्यां विपाचयेत् ॥ अंधमूषागतं चाप्यगडका

रस.

मंजरी

यंत्रकेदिने ॥२३॥ पक्वं संजायते भस्म दाडिमीकुसुमोपमं ॥ अथान्य ॥ प्रत्येकसमं समं कृत्वा पारदं
गंधकं तथा ॥ चवसारं भस्मतारं स्फटिकां सममागकं २४ ॥ निंबुनीरेण संमर्द्य काचकूप्यां विपाचयेत्
तुषपाषाण किंकरीं दत्वा मुद्रां प्रदापयेत् ॥२५॥ सतनीमृत्तिकावस्त्रैः सप्तकं संशोष्य शोषयेत् ॥

॥३॥

सछिद्र यात्र दस्या लां कूपिकां च निवेशयेत् २६ ॥ पूरयेत् सिकताय्यंत्रे गलं मतिशान्निपूक ॥ नि
वेश्य चुल्यां दहनं मंदं मध्यं खरं क्रमात् २७ ॥ प्रज्वाल्य द्वादशं यामं स्वांगशीतं समुद्धरेत् । स्फोटयि

पंचाणां

त्वा पिस्वात्तमूर्ध्वलग्नं च लिंस्यजेत् ॥ अधस्थं रससिंदूरं सर्वकर्मसु योजयेत् २८ ॥ अन्यच्च ॥ गंध
कं भस्मसारं च सूतं समं समं ॥ यामैकं मर्दयेत् खल्वे काचकूप्यां निवेशयेत् ॥२९॥ रुध्वा द्वा
दशयामं तु वालुकायंत्रके पचेत् ॥ स्फोटयेत् स्वांगशीतं च ऊर्ध्वस्थं गंधकं त्यजेत् ॥ अधस्थं मृ
तसूतं च सर्वरोगेषु योजयेत् ॥३०॥ अथान्य ॥ नागेकवीयस्यात्र य एवं नागगंधस्य
नागाः पवनाशनस्य संमर्दनात् सकलं सुचांडे तां कज्जलीकां च कृतेन दध्यात् ३१ सं
रुध्य मृत्कर्पटकैर्घटी तां मूर्ध्व समुद्रणं विटिकां च कृत्वा ॥ क्रमाग्निना वा लिप्तानि यत्का
तां वालुकां यंत्रगतां ततः स्यात् ॥३२॥ वधूकपुष्पारुणसीशाजस्य न्नस्म यो ज्यस कला म
येष्णुनि जातु पानैर्निरशंजरांच हंसस्य वद्ध क्रम प्रयोगेन ३३ ॥ अन्यच्च ॥ पक्वं मृत्वा गतं

२

मृतं गंधकं वा धरोत्तरं॥ तुल्यां तु सुशिलां कृत्वा काकमाचीद्रवं पुनः॥ घास्मांच त्रिगुणं
देयं द्रवैर्मर्द्या निरुध्य च। पाचयेद्वालुकायंत्रे क्रमवृद्ध्याग्निना दिनं॥ क्षारकं जाय
ते त्वस्य सर्वयोगेषु योजयेत॥ अथ कर्पूररसः॥ टंकणं मधु लाक्षा च ऊर्णा पु
ष्पा युतो रसः॥ मर्दयित्वा गजैः द्रावैर्दिने कं वा धयेत्तु नः॥ ध्मातो तस्मात्त्व मानि
तिष्ठ्युर्व कर्पूररससन्निभं। नामतः॥ पिष्ट्वा शुद्ध पटुना गाढमम्लं च जंबुना नेकशः॥
सूतं धातुयुतं घटिकां वलितं तं संपुटं रोधयेत॥ अतस्य लवणं स्यात स्पचतरन्तेषु
ज्वालवत्किंद्वताः। यत्राज्ञाय समये तु कुंदधवलं सन्मोपरिस्थं शनैः॥ तदुत्तं हि
तयं लवंगसहितौ प्रातः प्रयुक्तं नजत्तुर्ध रेचयति हि यामममस कुस्येयं जलं त्वरी
तलाय तुर्हि तिच वत्सरावधि विषं वल्मासिकं मासिकं॥ श्लोकोत्थं गरलं मृगे
न्द्रकुष्टिलं च ततात्कालिकं॥ अथ रससंमूर्च्छनमाह॥ मेघनादरसाद्धिंगुलं
सुनैर्मर्दयेद्रसं॥ नष्टपिष्टं तु तत्कोलं हिंगुणावेष्टयेद्दृढं॥ पचेल्लवणाच्छं वस्यं दि
नैकं चंडवह्निना॥ ऊर्ध्वलग्नं समादाय दृढवस्त्रेण वेष्टयेत॥ ऊर्ध्वाधो गंधकं तुल्यं
दत्वा सिमानलेपचेत॥ जीर्णे गंधे पुनर्देयं बहुवारैः समंसमं॥ बहुगुणगंधके जीर्णे

मूर्छितो रोगहा नभवेत्॥ लोहपात्रे स्थिते तोये पचेत्कंगुष्ठ गंधकं॥ मूर्छितेन हृते तस्मिंश्चतुस्तत्र तप
त्नवयं हिंस्वाथ चान्वये क्किंचित्॥ तोदं दाम्भ पुनः पुनः॥ गोमयं कदलीयं वे तस्मो वस्त्रिगाल
येत्॥ इत्येवं गंधकं च सर्वमोगेषु योजयेत्॥ मारितं देहसिध्यार्थं मूर्छितो व्याधिनाशने॥ रस
त्नस्म क्वचिद्रोगे देहार्थेनु श्चितिं क्वचित्। वर्द्धं मांशयुं जीत राशा स्वर्ह पेन कर्मणा॥ कज्जलाभो
यदा मृतो विद्यायद्यम्चापलं॥ दृश्यते सोतदा ज्ञेयो मूर्छितः मृतराट् कथं॥ आर्द्रवत्वं चपाप
लं चिह्नस्तेजुस्तेजसं। यस्येमानि न दृश्यंते। तं विद्यान्मृतसूतकं। रसस्य पादं शासुवर्णं जीर्ण
विशीकृतो गंधकयोगतश्च॥ उत्सां शगंधे पुटितः क्रमेण निर्वीजनामा खिलरोगहंता वीर्या
कृतो रहकत्स्वदेम नारार्कफांते : सदसाधितोयं॥ पुनः ततवकु एण गंधकचूर्णैः सर्वीयविकीप्य
धिकप्रभावः॥ रसवीर्यविपाके षु विधां कृतं सुधंसमं। सेवितो सो सदा देह रोगनाशाय कल्प
ते। कूष्मांडकर्कटी चैव कलिंगकार वेल्लकं। कुसुंभिकाथ कर्कोटी कदलीकाकमाचि
का। ककराष्ट्रकमेतद्धि वर्ज्यं येत्रसनार्दकं॥ हिंतमुच्च्यानुं च्छाज्यं राल्पं नं चाविशेषतः। स्रो
कपोनर्ल विंकाल्फ मेघं नादं च चिल्लिकां॥ सैंधवनागरं मुक्तं पन्नमुल्लानि नदर्पयेत्॥ अ
नंगवर्तकनास्नाय याघवेष्टचमुस्तांबु नो। रूपयो वनसंयन्त्रां। सा तुष्कल्यां स्त्रियं न जेत। बु

क्षिप्रं जरां बलं कांतिः प्रज्ञां चैव वपुस्तथा ॥ कथं ते सर्वथैवैते रससेवाविधौ क्षणं । यस्य रोगस्य यो यो
ग स्तेनैव सह योजयेत् । रसेंद्रो हरते रोगान् नरकुंजरवाजिनां ॥ इति श्रीपंडितवैद्यनाथसुतशा
लिनाथविरचिते रसमंजरीतंत्रे रसजारणादिकथनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ अथोपरसशुद्धिमाह
॥ गंधकं वज्रवैक्रांतं वज्राभ्रं तालकं शिलां । खर्परं शिखितुत्थं च विमलादिममाक्षिकं ॥ कासीसं
कांतपाषाणं वराटां च हिंगुलं ॥ कंकुष्ठं शंखवत्सनाग टंकणं च शिलाजतु ॥ एते उपरसाः ख्याताः
शोधयित्वा प्रमारयेत् । तत्रादौ गंधकोत्पत्ति शोधनप्रकारः । श्वेतद्वीपे पुरा देव्याः क्रीडंत्याः प्रस्रुत
रजः ॥ क्षीरार्णवे प्रस्नाताया दुकूलं रजसान्वितं ॥ धौतं यस्मा पतितं तस्मिन् । गंधवद्गंधकं स्मृतं ॥ च
तुर्धा गंधकः प्रोक्तो रक्तः पीतः सितोऽसितः ॥ रक्तो हेमक्रियासूक्तः ॥ पीतश्चैव रसायने । व्रणादि ले
पने श्वेतः श्रेष्ठः कृष्णः सुदुर्लभः ॥ अशुद्धगंधकं कुरुते तिकुष्ठतापभ्रमपित्तरुजां करोति । रूपं
सुखं वीर्यबलं निहंति तस्माच्च शुद्धं विनियोजनीयं ॥ आज्यभांडे पयः क्षिप्त्वा मुखं वस्त्रेण बंध
येत् ॥ तत्र [illegible] चूर्णितं गंधं क्षिप्त्वा शरावेण रोधयेत् । भांडे निक्षिप्य भूम्यंतरूर्ध्वं देयपुटं लघु ॥ ततः
क्षीरे द्रुतं गंधं शुद्धं योगेषु योजयेत् । शोधितो रसराजस्तु जरामृत्युजरापहः ॥ अग्निसंदीपनो वी
र्यवृद्धिकृत् कुष्ठनाशनः ॥ इति गंधकशुद्धिः ॥ अथ गंधकतैलं ॥ अर्कक्षीरैः स्नुहीक्षीरैर्वस्त्रं लेप्यं तु
सप्तधा ॥ गंधकं नवनीतेन पिष्ट्वा वस्त्रं लिपेत्तु तं । तद्वर्ति ज्वालिता दंडे धृता धार्याऽधोमुखी ऽते

त्रंपत्तदधोनांडेरीसंयोगिभुयोपयेत्॥ इतिगंधकतैलं॥ श्वेतरक्तःपीतकृष्णाश्चि जायावज्रजात
यः॥ पुंस्त्रीनपुंसकंचेतिलक्षणेनचलक्षयेत्॥ वृंताकफलसंपूर्णं तेजोवंतवृहत्तराः पुरुषास्ते
समाख्यातारेखाविंदुविवर्जिताः॥ रेखाविंदुसमायुक्ताः षड्कोणास्तेस्त्रियःस्मृताः॥ त्रिकोणाप
लंबादीर्घा विज्ञेयास्तेनपुंसकाः॥ सर्वेषांपुरुषाःश्रेष्ठाःवेधकारसबंधकाः॥ स्त्रीवज्रंदेहसिध्य
र्थंकामंदस्यांनपुंसकं॥ विशोरसायनेप्रोक्तःक्षत्रियोरोगनाशने॥ वादादौवैश्यजातीयो वय
स्तंभेतुरीयकं॥ स्त्रीषुस्त्रीणांप्रदातव्यंक्लीवेक्लीवंतथैवच॥ सर्वेषांसर्वदायोज्याः पुरुषावल
वत्तराः॥ इतिवज्रलक्षणं॥ पांडुरोगंपार्श्वपीडांकिल्लासंदाहसंतति रोगानीकंगुरुत्वंचध
त्तेवज्रमशोधितं॥ व्याघ्रीकंदगतंवज्रं दोलायंत्रेविपाचितं। सप्ताहंकोद्रवक्काथैःकौलत्थेवि
मपंचवेत ॥ अन्यच्च॥ व्याघ्रीकंदगतंवज्रंमृदालिप्तंपुटेपचेत्। अहोरात्रात्समुद्धृत्यहयमूत्रेण
सेचयेत्। वज्रीक्षीरेणवासिक्तंकुलिशंविमलंभवेत्॥ इतिवज्रशोधनं॥ त्रिवर्षरूढकार्पासमू
लमादायपेषयेत् त्रिवर्षनागवल्याचनिजद्रावेणलेपयेत्। तेनैवलेपितंवज्रं रुद्ध्वागजपुटे
पचेत्॥ एवंसप्तपुटंकृत्वाकुलिशंम्रियतेध्रुवं। अन्यच्च॥ कांस्यपात्रस्थतैकस्यमूत्रेवज्रंसमाप
चेत्। त्रिसप्तकृत्वःसंतप्तंखरमूत्रेणसेचयेत् मत्कुणैस्तालकंपिष्ठातस्मिन्क्षेत्कुलिशंक्षिपेत्
प्रध्मातंवाजिमूत्रेणसिक्तंपूर्वक्रमेणवै। भस्मीभवतितद्वज्रंच ज्रंचकुरुतेतनुं आयुष्यं

सोरभजनकं वलदं रूपदं तथा ॥ रोगघ्नं मृत्युहरणं वज्रं नस्मं नवं फलं ॥ इति वज्रमारणं
६ वैक्रांतं वज्रवच्छुद्धं । ध्मातं व्हययमूत्रके । हेमतं नस्म संयोज्यं वज्रस्थाने विचक्षणैः ॥ इ
ति वैक्रांतमारणं ॥ पिनाकं दर्दुरं नागं । मन्त्रं कं चचतुर्विधं ॥ ध्मातं वक्रौ दलच्चयं पिनाकं
विसृजत्यलं ॥ फूत्कारं तु जनं कुर्यात् दिर्दुरस्तु कच्छपवत् । चतुष्पं तुवरं वज्रं नचाग्नौ विकृ
तिं व्रजेत ॥ तस्मा धमाच्छुकं नमया स्यव्याधिवार्द्धिकमृत्युजित् । अभ्रं ध्मातं निदग्धं सा पु
र्वद्धित माद्दतः कफः ॥ अद्दतः छेदयेत् गात्रं मंदाग्नि क्रिमि बाधकं ॥ पादांशशालिसंयुक्त
मभ्रं मध्वा पकंघलो । त्रिरात्रं स्थापयेत् नीरे तक्लिन्नं मर्दयेदृढं । कंबलाकत्नितं श्लक्ष्णं वा
लुकारहितं च यत् । तद्धान्याभ्रकमिति प्रोक्तं सर्वदेहस्य सिद्धये । अपथवावद्दरा छापे
ध्मातमभ्रं विनिक्षिपेत् । मर्दितं पाणिसंशुष्कं धान्याभ्रादति च्यते । इत्याभ्रकशोधनं ॥ धा
च न्याभ्रस्य पिचर्णामीनागेकं यो न्यागोटंकणस्य च । पिष्टं तदं धमूषायां रुध्वा तीव्राग्निनापचे
त् स्वांगशीतलं चूर्णं सर्वरोगेषु योजयेत् । अभ्रकं ॥ धान्याभ्रकं दृढं मर्द्यमर्कक्षीरै
दिनावधिः ॥ विष्ठयेत् नु वटैश्च चक्राकारं तु कारयेत् कुंजरान्ध्यपुटेपाच्यः सप्तवारं पुन
ः पुनः ॥ ततो वटजटाक्वाथैः तद्ददेयं पुटत्रयं म्रियते नात्र संदेह सर्वरोगेषु योजये

रसमं० ॥६॥

त॥ अन्यप्रकारः॥ धात्र्यामुकं समादाय मुक्ताक्वाथैः पुटत्रयं। तद्वत्सुनेत्रनीरानीरैः कास
मर्दरसैस्तथा। नागवल्लीजलैः सूर्य क्षीरैर्देयं पृथक् पृथक्। दिनं दिनं मर्दयित्वा क्वाथैर्वट
जटोद्भवैः॥ दत्वा पुटत्रयं पश्चात् त्रिपुटैर्मकशालीजलैः। त्रिगौक्तिकरक्कषायेण त्रिः पुटेद्वानरी
जलैः॥ मोचकंदरसैः पाच्यं। त्रिवारं कोकिलाक्षजैः रसैः पुटेत्ततो धेनुक्षीरादेकं पुटं ततः
॥ दद्यात् घृतेन मधुना खर्जूरया सितया तथा। एकमेकं तु रक्तिं दद्याद् त्र्यैस्त्रैवं सूतिर्भवेत्॥ सर्व
रोगहरं सोम जायते योगवाहकः॥ कामिनिमददर्पघ्नं शस्तं पुंसोपघातिनां। वृष्यमा
युकरं शुक्रवृद्धिसंतानकारणं॥ अन्यप्रकारः॥ दुग्धत्रयं कुमार्यश्च गुंजापत्रं तथैवं
वृक्षत्वकं॥ वटश्रृंगमजारक्तमेचिरस्तु विमर्दितं॥ अतप्तपुटं तस्य जायते पद्मरागवत्। निष्कं द्वकं तु वे सेव्यं। शुद्धदेहे रसायनं। निष्कं द्रं मारितं सोम॥ रूपवीर्यदिनं तनुं
॥ कुरुते नाशये मृत्युं जरारोगकदंबकं॥ इत्यत्र कमारणं॥ अशुद्धतालमायुघ्नं
कफमारुतवर्द्धनं। तापं स्फोटमसंकोचं कुरुते नच शोधयेत॥ शुद्धः स्यात्तालक
ः स्विन्नः कूष्मांडसलिले ततः चूर्णोदके पक्वतैले नस्मीकृतो न दोषकृत्। ता
लको हरते रोगान्। कुष्ठमृत्युजरादिकान्॥ सशुद्धः कांतिवीर्यं च कुरुते सा

जरी

६

युवर्धनं ॥ इति दरितालशुद्धिः ॥ अगस्त्यपत्रतोयेन भावितं सप्तवारकं ॥ मनःशिला
कटुस्निग्धा शिता लवणा तिक्ता कफघ्नी लेखनी खरा ॥ भूतविषेतच्च यं हंति कासश्वासहरा
स्मृता ॥ इति मनःशिलाशुद्धिः ॥ सत्त्वादह्य खेदितः शुद्धो रसकोन खर्परेण ॥ इति खर्परशु
द्धिः ॥ सितो विशिष्टा समं तुत्थं सत्त्वौघं टंकणं हि युक् । त्रिदिनं पुटितं शुद्धं वांतिभ्रांतिविवर्जि
तं ॥ तुत्थकं कटुसक्षारं कषायं विशदं लघु । लेखनं नेत्रदिच कण्डूकं कंडू कृमिविषापहं
॥ इति तुत्थकशुद्धिः ॥ जंबीररसे सैंधवचिन्नं मेषशृंगीरसे धृतं ॥ रंभातोयेन वापाच्च्यं
यत्नं विमलशुद्धये ॥ इति तारमाक्षिकशुद्धिः ॥ सिंधूद्भवस्य भागैकं त्रिभागं माक्षिकस्य च
। कृत्वा तदायसे पात्रे लोहदर्व्या विचालयेत् ॥ सिंदूराभं भवेद्यावत्तावद्वह्निना पचे
त् । शुद्धं च माक्षिकं विद्यात्सर्वयोगे प्रयोजयेत् ॥ इति माक्षिकशोधनं ॥ माक्षिकस्य चतु
र्थांशं दत्वा गंधं विमर्दयेत् ॥ उरुबूकस्य तैलेन । ततः कार्या तु चक्रिका ॥ शराव संपुटे
कृत्वा पुटे गजपुटेन च । सिंदूराभं भवेद्भस्म माक्षिकस्य न संशयः ॥ माक्षिकं तिक्तम
धुरं मेहार्शः कृमिकुष्ठनुत् ॥ कफपित्तहरं बल्यं योगवाहि रसायनं ॥ इति माक्षिकमारणं
। सकृद्भृंगांबुना सिक्तं कासीसं निर्मलं भवेत् । कासीसं सीतलं स्निग्धं श्वित्रनेत्ररुजापह

ओ

शृंगवेररसैर्वा
पिविस्तु इति

दं। बित्तायस्मारशमनं रसवकुणकारकं॥ इतिकासीसशुद्धिः॥ लवणानितया
हारीसौवांजनरसेति पेत्॥ अम्लवर्गयुजातेन दिनं घर्मविचारयेत्॥ तद्वद्वेदोत्ति
कार्यं त्रे दिवसं पाचयेत्सुधीः॥ कांतपाषाणशुद्धौच रसकर्मसमाचरेत॥ इतिकांतपा
षाणशुद्धिः॥ वराटान्कांजिकेस्विन्नां यामाच्छुद्धिमवाप्नुयात्॥ परिणामादिशूलघ्नीहृद्य
नाशिनी। कटुष्णादीपनीवृष्यासेव्यावातकफापहा। रसेंद्रजारणेप्रोक्ता विडद्रव्येषुशस्य
ते। इतिवराटीकाशुद्धिः। मद्दिषाक्षीरेणदरदम्लवर्गैश्चभावितं। सप्तवारं प्रयत्नेन शुद्धिमा
याति निश्चितं। तिक्तोष्णंहिंगुलंदिव्यं रसगंधकसंभवं। मेहकुष्टहरं रुच्यं वल्यंनेत्राग्निवर्द्ध
नं॥ इति दरदशुद्धिः॥ गोदुग्धत्रिफलाचूर्णद्रवैः पिष्टं शिलाजतुः। दिनैकं लोहपात्रेतु
शुद्धिमायात्यसंशय। शिलाजतुनवेत्तिरुक्कफल्मंचरसायनं। त्रयशोषोदरार्शांसि
हंति वस्तिरुजांजयेत्॥ इतिशिलाजतुशुद्धिः॥ सौवीरं टंकणं शंखंबु कंकुष्टं गैरिकं
तथा एतेवराटवच्छोध्याभवेयुर्दोषवर्जिताः॥ इत्युपरसशुद्धिः॥ सद्योमृतनागमादाय
मारयेच्छिबिनंबुधैः॥ अथवाकुक्कुटंवीरं कृत्वामंदिरमाश्रितं॥ मलमूत्रं गृहीत्वेतत्सं
ज्यत्यप्रयमांशिकं॥ आलोप्यहारसधात्वेर्दमैल्सत्वाप्पमोदरात। मुंचांतितामृव

जरी
न्कृणी

त्सत्वं तन्मुद्राजलपानतः ॥ नरूपं तिजंगमविषान्सद्रीषाणिनसंशयः ॥ क्षारटंकणं । इ
तिनागसत्वपातनं ॥ वैक्रांतं वज्रकंदं च बैबयेकुनुवारिणा । माहिषं नवनीतं च
मत्स्यपित्तं विट्तितं ततः । शोषयित्वा धमेत्सत्वमिदं गोप्यं समंत्रयेत् ॥ इति वैक्रांतसत्वपात
नं ॥ चावितं चूर्णितं चापि दिनैकं कांजिकेन च । स्नात्वा पूरणजैनी रेष्ठितिकोस्येष्टमे
लयेत् । त्रयंशि टंकणं देयं क्षुद्रमत्स्यैः समं पुनः । माहिषीनवनीतसंमिश्रां विधाय स्याप्य
गोलकान् । वराग्निना धमेत्गाढं सत्वं मुंचति कांस्यवत् । सत्वसेवी वयस्तंभं कुरुते शुद्धिर्न
वेत्सुधीः । इत्यभ्रकसत्वपातनं । अगास्त्यपुष्पनिर्यासमर्दितं भस्मरणाद्भवेः ॥ गोष्ठसूस्य
घृतेन मासं जायते जलसन्निभं । इत्यभ्रकद्रावणं ॥ गुडः पुमरक्तपालाद्धा पिराघाकंकैटं टंक
णं तथा ॥ ऊर्णासिद्धरसं चैव क्षुद्रमीनसमन्वितं एतत्सर्वं तु संकराय स्थागीड्ध्येन पिंडि
कां । कृत्वा धमति खरांगारैः सत्वसित्वा निपातयेत् ॥ पाषाणमृत्तिकादि निसर्वलोहग
तान्यपि । अमानि या निसाधानि कर्माभसत्वस्यकाकथा । यत्रोपरसनामोक्तिरसेत
तत्सतुयोजनं ॥ कर्तव्यं तद्गुणाधिक्याद् सत्वमनीषता ॥ इति सत्वपातनं । अयमा
णिकशोधनमारणं । शुध्यत्यम्लेन माणिक्यं जयंत्या मौक्तिकं तथा विद्रुमं क्षारवर्गे

श्री

एताल्मंगोदुग्धतस्तथा ॥ पुष्परागं च संधानेः कुलत्थक्काथसंयुते ॥ तंदुलीयजलैर्वज्रं
नीलं नीलीरसेन वा ॥ रोचनाभिर्गोमेदं वैडूर्यं त्रिफलाजलैः ॥ इति मौक्तिकशोधनं ॥ कु
लत्थक्काथसंयुक्ते; शिलागंधकतालके ॥ वज्रं विनान्यरत्नानि म्रियंते अष्टपुटैः खलु । मुक्ता
विद्रुम वज्रेंद्रवैडूर्यस्फटिकादिकं ॥ मणिरत्नं शरं शीतं कषायं स्वादु लेखनं ॥ चक्षुष्यं धा
रणात्तच्च पापालक्ष्मी विषापहं ॥ शंखनाभिस्तु तन्मूलं माविपीयूषनाचितं । सेंदुलं वे
धितं शोवटिके पुष्पपाचितं । तल्लिधीकृतमेवाथ जायते शंखविद्रुमं ॥ इति श्री पंडित
वैद्यनाथतनयश्री शालिनाथविरचिते रसमंजरी तंत्रे उपरसशोधनमारणसत्वपातन
मणिमारणकथनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ अथ विषलक्षणं विषसेवा विषपरिहारक
थनं ॥ अष्टादशविधं प्रोक्तं विषं तत्कंदजं बुधैः ॥ कालकूटं मयूराख्यं बिंदुकं शक्तुकं
तथा ॥ वालुकं वत्सनागं च शंखनाभं सुमंगलं ॥ शृंगीकं कर्कटं मुस्तं कर्दमं पुष्कं रंशि
खी ॥ हरिद्रं हरितं चक्रं विषं हालाहलाह्वयं ॥ वत्सं रक्तं देवकं हि निन्नांजनसमप्रभं
॥ कंदाकारं समाख्यातं । कालकूटं महाविषं ॥ मयूराभं मयूराख्यं बिंदुवद्बिंदुकं स्मृ
तं । चित्रपुत्पलकं शक्तं । शक्तुकं शक्तुवद्भवेत ॥ वालुकं वालुकाकारं वत्सनागं त्र

॥८॥

त्रुस्मांकुरं शंखनाभं शांखवर्णं शुभवर्णं सुमंगलं ।। घनंरुरुंचनिविडं शृंगाकारं च शृं
गिकं ।। मर्कटंकपिवर्णं स्निग्धं कर्दमकर्दमप्रभं मुक्तकं मुक्ताकाकारं सितं पीतं च चक
र्दमं ।। पुष्करं पुष्कराकारं शिखा शिखा शिखाप्रभं ।। हरिद्रकं हरिद्राभं हरितं हरि
तस्फुटं ।। चक्राकारं च वेध्यकं । नीलवर्णं हिल्लाहलं । ब्राह्मणः पांडुरस्तु क्षत्रि
यो रक्तवर्णकः ।। वैश्यः पीतप्रभः शूद्रः कृष्णवर्ण इति स्मृतः ।। ब्राह्मणो दीयते
रोगे क्षत्रियो विषनाशने ।। वैश्यो व्याधिषु सर्वेषु सर्वदिष्टाप्रशूद्रकः ।। इ
ति विषलक्षणं । विषस्य लक्षणं प्रोक्तं मथ सेवां प्रवक्ष्महे ।। शरद्ग्रीष्मवसंते पुव
र्षासु च न दापयेत् ।। चतुर्मासे दद्रेज्जागन कुष्ठलूतादिकानि च ।। अन्य पि ।। प्रथमे स
र्षपमात्रा द्वितीये सर्षपद्वयं ।। तृतीये च चतुर्थे च पंचमे दिवसे तथा ।। षष्ठे च सप्तमे वापि
क्रमवृद्ध्या विवर्धयेत् ।। सप्तसर्षपमात्रेण प्रथमं सप्तकं नयेत् क्रमह्रासात्तथानेयं
यथा द्वितीयं सप्तकं नयेत् ।। यवमात्रं विषं देयं तृतीये सप्तके क्रमात् वृद्धिह्रासाच्च दात
व्यं चतुर्थे सप्तके तथा ।। यवमात्रं गृहे तवस्योगुंजामात्रं तु कुष्ठवान ।। अशीतिर्य
स्य वर्षाणि वसुवर्षाणि यस्य वा विषं तस्मै न दातव्यं दत्तं चैवैष कारकं ।। दातव्यं सर्व

रोगे भुक्त्वा त्रिनिदिनानि त्रीनि ।। तीरात्रिनिशयुक्तं चरसायनतरेनरेः ।। अब्जत्रयप्रधान
हि विषकल्पसमाचरेत ।। पथ्येस्थमनाकृत्वा तदा सिद्धिर्नसंशयः ।। इति विषसेवा मा
त्राधिकयदा भवेत् प्रमादाद्भक्षयेद्विष ।। अष्टौवेगास्तदा चैवं जायंते तस्य देहिनः ।। त्रु
मस्तु प्रथमे वेगे द्वितीये वेपथुर्भवेत ।। दाहो वेगे तृतीये स्याच्चतुर्थे पतनं तु वि ।। फेनं तु के

पंचमे वेगे षष्ठे विकलता भवेत जडता सप्तमे वेगे मरणं चाष्टमे ध्रुवं ।। विषवेगानि ति
ज्ञात्वा मंत्रतंत्रैर्विनाशयेत ।। साधकानां हितार्थाय सदा शिवमुखोद्गतं ।। सर्ववि
षविनाशार्थं प्रोच्यते मंत्रमुत्तमं ।। ॐ नमो भगवते श्रीघोणेश्वर रह रह रद रद रप रप रत रत र
वट वट वध वध लल लल रर लां लां द्रह रह रस रस ररा रा हां हों भगवति श्रीघोणे य:
य: य: संसंसं स: वट वट रस: पटा वरुष फां फीं वर विद्गमभानुषयोगद्वेमंव
द शीषरि शेषरि ठ: ठ: ठ: स्वाहा ।। विषार्त्ता: स्मृतिमात्रेण नश्यंते पुल्लकादय: सप्त
जप्तेन तोयेन प्रोक्षयेत्कालनोदितं ।। उत्तिष्ठति सवेगेन शिखाबंधेन धारयेत ।। त्रिम
न्त्रितेन शंखेन डिंडिमं वादयेद्यदि ।। दंशांतरं शरीरस्य निर्विषकं कुरुते क्षणात ।। विषं
दृष्ट्वा यदा मंत्री मंत्रमावर्त्तयेत्सकृत पातिति निर्विषतां दृष्ट्वा अपि भारवाता निच
।। गोध्रतपीतह्न रते विविधगरलेचवंधकर्कोटि ।। सकलविषदोषशमनी चिन्ह ।।–

लिंकासुरक्तिं त्रिकाश्च । तुलसेन टंकणेन नैव म्रियते विषेण हि वै । अतिमात्रं यदा भुक्तं तदा
ज्वटंकणं पिबेत् न दातव्यं न गोक्तव्यं विषवादे कदाचन ॥ आचार्येणानुभोक्तव्यं वि
षप्रत्ययकारकं ॥ तंडुलीयकं च पयसि स्विन्नं काथे निक्षिप्तं ॥ गोमूत्रे स्विन्नं विषं ग्रास
योगे योगविशारदैः ॥ इति श्रीवैद्यनाथतनयशालिनाथविरचिते रसमंजरीतंत्रे
विषलक्षणं विषलक्षणं विषपरिहारकथनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ अथाष्टधातु
शोधनमारणमाह ॥ हेमादिलोहकिट्टानां शोधनं मारणं गुणं । वक्ष्ये सप्रत्ययं यो
गं यथा शंभुना विरितं ॥ तैले तक्रे गवां मूत्रे कांजिके कुलत्थके तथा ॥ तप्तातप्तानि निषिं
चिंचेत तद्द्रवद्रावे तु सप्तधा ॥ स्वर्णादिलोहपर्यंतं शुद्धिमायाति निश्चितं ॥ अथ प्रथ
कं शोधनमारणं ॥ मृत्तिकामाक्षिकं गावैः पंचवासरभाविताः । सम्नम्लवणैर्हेमशो
धयेत् पुटपाकतः ॥ इति हेमशुद्धिः ॥ शुद्धसूतसमं हेमं खल्वे कृत्वा च गोलकं ॥ अधो
र्ध्वं गंधकं दत्वा सर्वतुल्यं निरुध्य च । त्रिंशद्वनोपलैर्दद्यात् पुटान्येवं चतुर्दशा निरुत्थं
जायते भस्म गंधं दद्यात् पुनः पुनः ॥ अन्यप्रकारः ॥ कृत्वा कंटकवेधीनि स्वर्णपत्राणि
लेपयेत् । लुंगाम्बुना सम सूतेन म्रियते दशभिः पुटैः ॥ अन्यच्च ॥ रससप्तसमं नागाध

रसेनास्तेष्वैव लं हिंगु हिंगुल सिंदूरशिला साम्येन लेपयेत् संमर्थ्य कांचनद्रावे दिनं
कुल्याथ गोलकं । तं गोलं नु स्पतलेध्ट्वा न्नस्मनाऽपरयेद्दृढं । अग्निं च ज्वालयेत्तावद्दिनिशं
...गृहीतस्य ॥ अथ रसमावशेषं चेत्तु नदेयपुटद्वयं । अनेन विधिना स्वर्णं निरुत्थं भस्म
जायते ॥ एतद्रसायनं वृष्यं वृद्धत्वरोगादिजित् अन्यच्च ॥ गलितस्य सुवर्णस्य बीज

॥१०॥

शोधेन शीसकं । योजयित्वा समुद्धृत्य निंबूनीरेण मर्दयेत् । तत्तोल्यं कुंसमं गंधं स्वर्णं
चूर्णं दद्याद्धोपरि । शरावसंपुटे धृत्वा पुटे विंशद्वनोपलैः ॥ एवं सप्तपुटे देयं भस्मनो
स्यान्नं तत्र तेपुनः ॥ कषायं तिक्तमधुरं सुवर्णं गुरु लेखनं वृष्यं रसायनं बल्यं च
चक्षुष्यं कांतिदं शुचि ॥ आयुर्मेधावयः शौर्यवाग्विशुद्धिस्मृतिप्रदं ॥ तयोन्मानद
गदार्तानां शमनेषु परमुच्यते ॥ इति सुवर्णमारणं । नागेन तारराजं तु द्रावितं शुद्धतार
कं ॥ इति तारशोधनं ॥ तारपत्रं चतुर्नागं नागैकं शुद्धतालकं । मर्दज्जं वीरजद्रावे
तारपत्राणि लेपयेत् । रुद्धा त्रिंशत्पुटैः पाच्यं पंच विंशद्वनोपलैः म्रियते नात्र सं
देहो गंधद्रव्यपुनः पुनः ॥ अन्यप्रकारः पिष्टमपि हस्ते नरजतस्पार्श्वमिलायेत्
तालं गंधं समं पश्चात् मर्दयेन्निंबुकद्रवैः ॥ त्रिंशैः पुटैर्न वेद्भस्म योज्यमेवं रसादिषु

शीतं कषायं मधुरं मल्लवातप्रकोपजित्। दीपनं बलकृच्छुद्धं गुदानां नीणं विनाशनं
आयुष्यं दीर्घरोगघ्नं रजतं लेपनं स्मरं। इति तारमारणं। न विषं विषमित्याहुस्ताम्रं
तद्विषमुच्यते एको दोषो विषे ताम्रे त्वष्टौ दोषाः प्रकीर्तिताः। भ्रमो मूर्छा विदाहश्च
स्फोटक्लेदनवांतयः। अरुचिश्चित्तसंतापइति दोषा विषोपमाः। तस्माद्विशुद्धं शुद्धं
संताम्रं रोगप्रशांतये। लोनेन वज्रिदुग्धेन ताम्रपत्रं विलेपयेत्॥ अग्नौ संतप्य नि
र्गुंडीरसे सिक्तं च सप्तधा॥ स्नुक्स्वर्कस्वरसे पेवं शुल्वशुद्धिर्न विद्यते। अन्यच्च। गोमू
त्रेण पक्वे यामे ताम्रपत्रं दृढाग्निना। शुध्यते नात्र संदेहो मारणं चाप्य योग्यते। इति ताम्र
शोधनं। सूतमेकं द्विधा गंधं यामैकं माचि मर्दयेत्। द्वयोस्तुल्यं ताम्रपत्रं स्थाल्यां भांडे नि
रोधयेत्॥ सम्यक् [illegible] सार्धं पाच्येन्निनिधाय च॥ चतुर्यामं पचेच्चुल्ल्यां पात्रे
[illegible] गोमये॥ जलं पुनः पुनर्देयं स्वांगशीतं विचूर्णयेत्। म्रियते नात्र संदेहः सर्वयो
गेषु योजयेत्॥ अन्यच्च। चतुःपलेन [illegible] ताम्रपत्राणि लेपयेत् अम्लपिष्टं दि
[illegible] दापयेद्धति चांगेरीकं [illegible] यामं पचेद्दृढं। भस्मीभूतं ताम्र
पत्रं सर्वयोगेषु योजयेत्॥ अन्यप्रकारः॥ जंबीररससंश्लिष्टरसगंधकलेपितं। शु

त्वपत्रं शरावसंपुटे त्रिपुटे याति पंचतां॥ ताम्रं तिक्तोष्णमधुरं कषायं शीतलं सरं। कफपित्त
हरं पांडुकुष्ठघ्नं च रसायनं॥ नाशयेच्छूलमर्शांसि वृद्धमित्रं नार्यथा॥ इति ताम्रमा
रणं। राजरीतिस्तथा घोषं ताम्रवन्मारयेत्पृथक्। ताम्रवच्छोधनं तेषां। ताम्रवद्गुणका
रकं। इति रीतिकांस्यमारणं॥ राजरीतिस्तथा घोषं ताम्रवन्मारयेत्पृथक् ताम्रवच्छो
धनं तेषां ताम्रवद्गुणकारकं इति रीतिकांस्यमारणं॥ नागवंगौ च गलितौ रविदुग्धे
निषेचयेत् त्रिवारं शुद्धिमायाति सच्छिद्रे दंडिकांतरे॥ इति नागवंगशोधनं त्रिंशि
कुंभपुटे नागो वासारसविमर्दितः सशिलो भस्मतामेति तद्रजः सर्वमेहजित्। अ
मध्ये भुजंगमं गलितं पिप्पलपत्रं विलेपयेत्। तद्रसं विद्रुते नागे वासापामार्गसिंच
वं द्वारं वितम्र्येतत् चतुर्थांशं गुरुक्षितः॥ पदरंपाचयेच्चूर्णं वासादार्वीविपद
येत॥ ततस्तत्सच्चूर्णं वासानीरे विमर्दयेत् पुटेत्पुनः सत्तुल्यं तेनैव परिमर्दयेत् ए
वं सप्तपुटं नागं सिंदूरं जायते ध्रुवं। नारसिंह जननो नागो वातपित्तकफापहः ग्रहणी
कुष्ठगुल्मार्शोविद्रधिव्रणविषापहः॥ इति नागमारणं॥ आन्नीरं शोधयेत्तदा दोलाव
न्त्रे डिकांतरे। अपामार्गं चतुर्थांशं चूर्णितं मेलयेत्ततः॥ स्थूलाकंप्यालोहदर्वीम
ना नेत्तद्व्याजयेत्। यावद्भस्मत्वमायाति तावन्मर्दनमुर्वचेत्। ततएकीकृतं सर्वं न

जीरंगारवलितं। कृतेनेन सरावेण रोधयेत्ततो भिषक् पश्चात्तीव्राग्निना पक्वं वंगं भ
स्म भवेद्ध्रुवं॥ अन्यमतं॥ वंगं सतालकं कृत्वा पिष्टा दुग्धेन संपुटेत्। शुष्काम्ल
स्य स्वेदे वक्ष्ये सप्तधा भस्मतां व्रजेत्॥ वंगं तिक्तो ह्यम्लकरु दाही बद्धात प्रकोप
नं। मेहश्लेष्मामयघ्नं शोषघ्नं कृमिघ्नं मोदनाशनं॥ इति वंगमारणं। त्रिफलाष्टगु
णे तोये त्रिफलाषोडशपलं। तत्क्वाथे पादशेषे तु लोहस्य पलपंचकं। कृत्वा
पत्राणि तप्तानि सप्तवारं निषेचयेत् एवं प्रलीयते दोषो गिरिजो लोहसंभवं
॥इति लोहशुद्धिः॥ शुद्धसूतं राजस्य भागे नागद्वयं बलिः॥ द्वयोः सम लोहचूर्णं
मर्दयेत्कन्यकाद्रवैः॥ यामद्वयं ततो गोलं स्थापयेत्ताम्रभाजने। आच्छाद्य एरं
डजैः पत्रै। रुष्मोयामद्वयं भवेत्। त्रिदिनं धान्यराशिस्थं ततो मर्दयेद्दृढं रक्तो
वस्त्रगलितं नीरे तरति द्रुतं भवेत्। तीक्ष्णं मुंडं कांतलोहं निरुत्थं जायते मृतं त्रि
फलामधुसंयुक्तं मेतत्सर्वरसायनं। अथान्यप्रकारः॥ द्वादशांशेन दरदं तीक्ष्ण
चूर्णं सम्मेलयेत्। कन्यानीरेण संमर्द्य यामयुग्मं तु संपुटेत्। पुटेदेवं लोहचूर्णं
सप्तधा मरणं व्रजेत्॥ अन्यच्च॥ कान्ते कंटकारिकानीरे लोहपत्राणि सेचयेत् त
प्ततप्तानि सप्तवारं कुट्टयेत्तदुलूखले॥ तत्पंचमांशं दरदं दत्वा सर्वं विमर्दयेत्

को

रस मं०

कुमारिनीरजः श्लक्ष्णं पुटेऽजपुटे तथा ॥ त्रिवारं त्रिफलाक्वाथे तन्संरंभाकेरसांजितः एव
चतुर्दशपुटैर्लोहं वारितरं भवेत् । अम्लच्युतिं दुफफलस्य मज्जायां स्वरसं खिन्नाव शोषयेत् ध
रयेत्कांस्यपात्रेण दिनैकं स्फुटलेपनं ॥ लेपं पुनः पुनः कुर्याद्दिनांते तत्सुविषयेत् त्रिफला
क्वाथसंयुक्तं दिनैकेन मृतं भवेत् । अन्यच्च ॥ लोहपत्रमतीवतप्तमसकृत्क्वाथे क्षिपेत्त्रैफलेच
णीमृतमनोभवे त्रिफलजे क्वाथे पचेज्जोजले । मत्स्याक्षी त्रिफलारसेन पुटयेद्यावन्निरुत्थं
भवेत्पथ्यादाज्यमधुप्लुतं सुपुटितं सिद्धं भवेद्रायसं सर्वमितं मृतं लोहं ध्मातम मिपंचकैः
॥ यद्येवं स्यान्निरुत्थानं सेम वारितरं हितत ॥ गंधकं चोत्थितं लोहं तुल्यं खल्वे विमर्दयेत्
। दिनैकं कन्यकाद्रावे रुद्ध्वा गजपुटे पचेत् । इत्येवं सर्वलोहानां कर्तव्योऽयं निरुत्थितः कृ-
ष्णायः शोथशूलार्शः कुष्ठपांडुत्वमेदनुत ॥ वयस्यं गुरु चक्षुष्यं सरं मेहरोगदापहः ॥
आयुःप्रदाता बलवीर्यकर्ता रोगस्य हंता मदनस्य कर्ता । अयःसमानं नहि किंचिद
न्य रसायनं श्रेष्ठतमं हि जंतो ॥ इति लोहमारणं ॥ कुष्मांडतिलतैलं च माषं राजि
कां तथा ॥ मद्यमम्लरसं चैव त्यजेल्लोहनिषेवकः ॥ ये गुणा मारिते लोहे ते गुणा मुंडकिट्ट
के । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रोगघ्नं संनियोजयेत् ॥ ज्ञातोऽस्य मुत्तमं किट्टं मध्यस्याशीतिवार्षिकं
॥ अधमं षष्टिवार्षिकं ततो हीनं विषोपमं ॥ दग्ध्वा खदिरकाष्ठैर्मलमायसं तत् गोमूत्रनिर्वापित

॥१२॥

मरी

दु १२

रस०

समस्तेन रसपादः सकंटकः ॥ सर्वतिक्तो लकंकृत्वा कांजिकेनावसेचयेत् । तांडुलेन वणह
त्यैष पचेद्यामचतुष्टयं ॥ मृगांकसंज्ञको ज्ञेयो रोगराजनिकृंतनः । रसस्य भस्मनाहेमस्त
स्मीकृत्य प्रयोजयेत् ॥ गुंजाश्चत्वार्यथवा समरिचैर्नेद्रापयेत् तन्निषक । पिप्पलीदशकैर्वा
पि मधुना लेहयेद्बुधः ॥ दध्याज्यं गव्यं तक्रं वा क्षीरं वा जंप्रयोजयेत् ॥ अंजनैर्घृतपक्वैश्च
नानिद्रारेरद्विगुंजैः ॥ एलाप्याजी समरिचैः संस्कृतैरविदाहिभिः ॥ वृंताकं तैलंबि
ल्वानि कारवेल्लं च वर्जयेत् । स्त्रियं परिहरेद्रक्तोपक्वा विवरिसजेत् । वल्लीं तुंवरिका
नाम तन्मूलं क्काथयेत्जलं ॥ कटुत्रयसमायुक्तं पाययेत्कासशांतये । ईषद्धिंगुसमायुक्ता
ता तन्मूलं क्काथयेत्जलं ॥ कटुत्रयसमायुक्तं पाययेत्कासशांतये ॥ ईषद्धिंगुसमायु
क्तं काकिनीमूलमेव च । नद्वितयेत्पानं नोज्मेषु सर्ववातप्रशांतये ॥ मर्कटीपत्रचू
र्णस्य शुक्तिकां मधुना कृतां ॥ धारयेत्स तत वक्त्र कासविषं न शांतये ॥ छागमांस
पयः छाग छागं सर्पिः सनागरं । छागोपसेवा शयनं छागमध्ये यक्ष्म नुत ॥ शुक्राय
तं वलं पुंसां मलायत्तं जीवनं स्वतोविशोषात्तं रक्षेद्यत्नेन मलरेतसी ॥ इति रा
च जर्वौरलीमृगांकरसः । वलं कपर्दकं चूर्णस्य पलं पारदः गंधयोः ॥ माषाष्टौ टंकणस्ये
व जंबीरैर्बुद्धिमर्दयेत् ॥ पुटे लोके शरावस्थाग्नौ लोकनाथोयमुत्तमः ॥ कृते कुष्ठं र

॥१३॥

मंजरी

१२

रक्तपित्तसमानरोगान्क्षयं नयेत्॥ पुष्टिवीर्यप्रसादौजःकांतिलावण्यदः परः॥ कांति
लोकेश्वरादीशो नृणां शं नमुखोऽङ्गतान्॥ इति लोकनाथरसः॥ रसस्य भस्मनो द्वे सपाद
भूनिम्बकल्पयेत्॥ द्विगुणं कगंधकं दत्वा मर्दयेच्चित्रकांबुना॥ वराटकान्ततुसंपूर्य टंक
णेन निरुध्य च॥ भांडे चूर्णेन लिप्तेऽथ च्छित्वा रुधितमृण्मये॥ शोषयित्वा पुटे रुद्ध्वा॥ वह्नि
मात्रो परात्रिके॥ स्वांगशीतं समुद्धृत्य चूर्णयित्वाथ विन्यसेत्॥ एष लोकेश्वरो नाम पुष्टि
वीर्यविवर्द्धनः॥ गुंजाश्चतुष्टयं चास्य पिप्पलीमधुसंयुतं॥ खादेत्सरमयात्तस्या लोके
श्रोसर्वदर्शिनः॥ अंगकार्श्येऽग्निमांद्ये च कासे पित्तेऽस्य रक्तये मरिचैर्घृतसंयुक्तैः प्रदात
व्यं दिनत्रयं॥ लवणं वर्जयित्रसाज्यं च दधि भोजनम्॥ एकविंशद्दिनं यावन्मरिचैस
घृतं पिवेत्॥ पथ्यं मृगांकवत्तज्ज्ञेयं शापी ह्यो ल्लानपादतः॥ ये शुष्का विषमानत्वैः स्व
यरुजा श्वासाश्च ये कुष्ठिनो ये पांडुत्वहताः कुवैद्यविधुतास्य ये शोभिणोदुर्जनाः॥ येत
प्ताविविधज्वरैर्नु भ्रमदोन्मादैः प्रमादागतास्ते सर्वे विगतामयाद्विच जनाः स्युः पोटली
सेवकाः॥ इति लोकेश्वरपोटलीरसः॥ रसभस्मत्रयो भागा भागैकं हेमभस्मकं॥ मृतता
म्रस्य भागैकं॥ शिलागंधकतालकं प्रतिभागद्वयं शुद्धमेकीकृत्य विचूर्णयेत्॥ व
राटांपूरयेत्तेन अजाक्षीरेण टंकणं॥ पिष्ट्वा तेन मुखं रुद्ध्वा॥ मृद्भांडे तं निरोधयेत्॥

रसमं

शुद्धं गजपुटे पाच्यं ॥ चूर्णयेत्त्वांगशीतलं ॥ रसो राजमृगांकोयं चतुर्गुंजोऽस्य यापदः ॥ दश जरी
त्रिः पिप्पलीस्तोद्रै मरिचैः क्षौनविंशतिः ॥ सघृतं दापयेत्स्य क्षयवातश्लेष्मोद्भवेषु ये ॥ राज
मृगांकरसः ॥ शुद्धसूतं समं गंधं मृतं ताम्रं त्रिताम्रकं ॥ प्रत्येकं सूततुल्यं स्यात्सूतार्द्धं मृतलो
॥१९॥ हकं । तदर्द्धं मृतवैक्रांतं मर्दयेन्मृगजद्रवैः ॥ पर्पटीरसवल्लाख्यं चूर्णितं भावयेत्स्य प
क्कं । शिग्रुवासकनिर्गुंडीवचासोमाग्नि भृंगजैः ॥ कनगुडीजयंतीत्रवपुनिव्रलानितिक्त
कैः ॥ कन्याद्रावैश्च संभाव्य प्रतिद्रावैस्त्रिधा त्रिधा ॥ रुध्वा लघुपुटे पच्यं तद्धरेत्तं समुद्धरेत्
॥ एवं नवज्वरे दद्यात् माषमात्रं रसस्य तु । कृष्णाधान्याकसंमिश्रं मुहूर्ताद्विज्वरो भवेत्
॥ अयं रत्नगिरिर्नाम्ना रसो योगस्य वादकः ; इति रत्नगिरिरसः ॥ तुल्यांशं चूर्णयेत्तु वि
ल्वे पिप्पली हिंगुलं विषं । हिंगुलं मर्दनाद्देयं वातज्वरविमुक्तये ॥ इति हिंगुलेश्वरो
रसः ॥ पारदं रसकं तालं तुल्यं टंकणगंधकैः ॥ सर्वमेतत्समं शुद्धं कारवेल्लद्रवैर्दिनं
॥ मर्दयेत्तेन कल्केन ताम्रपात्रोदरं लिपेत् । अंगुल्यार्द्धप्रमाणेन तं पश्चात्सिकताक्रये
यंत्रे यावत्स्फुटन्ति व्रीहयस्तस्य पच्यते ; शीतेस्तु शीतं संग्राह्य ताम्रपात्रोदराद्विवकं
॥ शीतमंजीरसो नाम्ना चूर्णयेन्मरिचैः समं ॥ माषैकं पर्णखंडेन भक्षयेन्नाशयेज्ज्वरं
। त्रिदिने विषमं तीव्रमेकाहित्रिचतुर्थकं ॥ इति शीतमंजीररसः ॥ सूतकं टंकणं गंध २५

शुद्धं चूर्णं समं समं ॥ सूताद्धि गुणितं देयं जैपालं तुत्थबर्जितं ॥ सैंधवं मरिचं चिंचात्वचस्त्र
स्म शर्करा पिबे ॥ प्रत्येकं सूतं तत्तुल्यं स्याज्जंबीरै मर्दयेद्दिनं ॥ दिगुंजं तप्ततोयेन वात
श्लेष्मज्वरापहं ॥ रसः शीतारिनामायं शीतज्वरहरः परः ॥ इति शीतारि रसः ॥ नागे
कुं रसराजस्य नागस्यार्द्धेन माक्षिकं नागद्वयं शिलायास्तु गंधकस्य त्रयो मताः ॥ ता
लं मष्टादशानां नागानां तुल्यं स्यात्जग पचकं ॥ नेत्रातस्य त्रयो नागाः सर्वमेकं त्र
चूर्णयेत् ॥ वज्रीक्षीरप्लुतं कृत्वा दृढे मृण्मयभाजने भवि धायसुदृढां मुद्रां ॥ पचेद्याम
चतुष्टयं ॥ स्वांगशीतं समुद्धृत्य खल्वेत्तये त्पुटदपुनः गुंजाद्वयं चतुष्टयं चास्य पर्णखंडेन
दापयेत् ॥ ज्वरराजप्रसिद्धोयमष्टज्वरनिवारणः ॥ प्रातःकाले प्रयोज्योयं पथ्यं
तक्रोदनं हितं ॥ नागेन्नुस्य संयुक्तश्चातुर्थिकनिवारणः इति ज्वरराजरसः ॥ रसं हिंगुलगंधं च
जैपालं मरिचं त्रिभिः ॥ दंतीक्काथेन संमर्द्य रसो ज्वरहरः स्मृतः ॥ आर्द्रकस्यरसेनापदो पयेद्रक्ति
काद्वयं ॥ नवज्वरं महाघोरं याममात्रेण नाशयेत् ॥ शर्करादधिभक्तं च ॥ पथ्यं देयं प्रयत्नतः ॥ शी
ततोयं पिबेच्चात्र इक्षुगुडरसो हितः ॥ शीतमंजी रसो नाम सर्वज्वरकुलांतकः ॥ इति शीतमंजी
रसः ॥ सूतं गंधं विषं तुल्यं धूर्त्तबीजं त्रिभिः समं ॥ चव्यर्णाद्विगुणं व्योषं चूर्णं गुंजाद्वयं हितं ॥ जंबी
रकस्य मज्जाभि रार्द्रकस्य रसैर्युतं ॥ महाज्वरांकुशो नाम अष्टज्वरनिकृंतनः ॥ एकाहिकं द्वाहि

कु

रसमं

कं यात्राद्रिकं कांचचुर्ण्यकं। विषमंचत्रिदोषोत्स्यंइतिसत्यंनसंशयः॥ आयामंचअपायंचस्नानंचंक्र

नरी

मणंतथा॥ ज्वरमुक्तोनसेवेत यावत्नवलवान्भवेत॥ इतिमहाज्वरांकुशोरसः॥ शुद्धसूतंतथागं

धं मृतताम्रं विषसंयुतं॥ समंविमर्दयेत्तावज्जंबीरनीरेत्र्यहं बुधः॥ हरयेत्कूपिकांतेन मुद्रयित्वाप्रशो

॥१५॥

षयेत॥ सप्तनिरिंत्रिकावस्त्रे वेष्टयित्वाप्रशोषयेत॥ पुटेत्कुंभप्रमाणेन॥ स्वांगशीतं समुद्धरेत॥

रहीत्वाकूपिकामध्यामर्दयेद्दिनमेकतः॥ अजाजीचित्रकंहिंगुस्वर्जिकाटंकणंचयतान्मु

गुलु: पंचलवणं यवक्षारोयवानिका मरिचंपिप्पलीचैवप्रत्येकंरसमानतः॥ एषांकषा

येनपुनर्भावयेत्सप्तधाततः॥ नागवल्लीदलयुतः पंचगुंजोरसेश्वरः॥ दद्यात्नवज्वरेतीव्रे सो

ष्णंवारिपिबेदनु॥ प्राणेश्वरोरसोनाम सन्निपातनिवारणः॥ प्लीहगुल्मेषुवातेच शूलेचपरिणा

मजे॥ मंदानलेग्रहण्यांचज्वरेवेगेतिसारजे॥ वारिकंचसुसंदेयः प्रदेयोवाद्विवारकं॥ स्मंतरा

हे त्रिदोषोत्थे प्रशस्यचमहागदे अयंप्राणेश्वरोनामप्राणिनांप्राणदायकः॥ प्राणनिर्गमका

लेषु यदायंतालुसंगतः॥ गतायुः परमायुः स्यादिति देवेनभाषितं॥ शीतज्वरे दाहपूर्वे गुल्मे

शूलेत्रिदोषजे॥ वांछितंभोजनंदद्यात्कुर्याच्चंदनलेपनं॥ तापोद्रेकस्प्रशमनं वालान्भाष

णगायनैः॥ भवेन्नात्रसंदेहः स्वास्थ्यंचजायतेनरः॥ इतिप्राणेश्वररसः॥ शुद्धसूतंतथागंधं

लोहंताम्रंचसीसकं॥ मरिचंपिप्पलीविश्वंरसभागेनचूर्णयेत॥ अर्धभागंविषंदत्वामर्द

येद्दासरद्वयं॥ शृंगवेरानुपानेनदद्यात्गुंजाद्वयंभिषक॥ नवज्वरेमहाघोरे वातसंग्रहणी

गदे ॥ नवज्वरेभसिंहोयं सर्वरोगे प्रयुज्यते ॥ इति नवज्वरेभसिंहः ॥ शुंठ्यो‧ कंठ विषं पलं समस्त्विं
दे लेपेंद्र कोरवि: पर्दो सारगंधकेभ्य नेशाशियुतं नागोर्क संख्यान्वितः ॥ खल्वे तैल खरमर्दितं
र विजलेर्म्रु ज्जैकमाषं चवेत्तिन्हीयं ज्वरं हंति दर्पदलने पंचानना नामयोरसः ॥ पथ्यं स्यदेयं दधि
तक्रयुक्तं सिंधूस्य मध्यमगद्यै: सितया समेतं ॥ गंधात्तुल्यं प्रदिमतोय पानं दुग्धं च देयं श्रुतं दो
रुमं च ॥ इति पंचाननज्वरांकुशोरसः ॥ सूतं गंधकचित्रकं त्रिकटुकं मुस्ताविषं त्रैफलं चै
नेभ्यो हिंगुलंगुडेन गुटिकां गुंजाप्रमाणां हरेत ॥ कुष्ठाष्टादशवायुशूलमुदरं शोषप्रमेहा
दिकं रोगानीकक रींद्रदर्पदलनः ख्यातैक पंचाननः ॥ इत्येक पंचाननोरसः ॥ त्रिष्ठि
स्य नागाभ्र तारो । जयपालत्रयो मता: ॥ नागौ टंकण स्पेव नागेकमृतस्य च । त
त्सर्वं मर्दयेत्स्तम्भक्रियावद्भिषग्वरः ॥ शृंगवेराम्बुना देयो मोषचित्रक सैंधवैः । या
वद्यमितस्तायं हरत्येव विनिश्चयः ॥ घनसारसमोरेण चंदनेन विलेपनं । विदध्या
त्कांस्यपात्रेण वीजयेद्गिरणां त्रिषक । शाल्यन्नं तक्रसहितं भोजयेद्दलसंयुतं
॥ मेषुनं वर्जयेच्चापि वल्लवल्लवान्नचेत ॥ संनिपाते महाघोरे त्रिदोषे विषमज्वरे
॥ आमवाते घातशूले ॥ गुल्मिप्लीहि जलोदरे ॥ शीतपूर्वे दाहपूर्वे वाते च विषमज्व
रे । अग्निमांद्ये तथा कासे प्रयुक्तोपरसोत्तमः ॥ मृतसंजीवनो नाम्ना शाख्यातो रससा

गरः ॥ इति रससागरः पलंकरसस्य द्विपलं वल्लैः स्याच्छुल्व्याय सीत्यार्द्धपलप्रमाणे ॥ संचूर्ण्य सर्वं
कृतमग्नियोगादेरंगपत्रे श्रुतिवेशनीयं ॥ विष्टाप्यतां पर्पटिकां निदध्यात्त्रोद्दिष्टपाचे
वरस्तमस्मिन् ॥ जंबीरजं पक्करसं पलानि शातं तत्केस्यात्रिमपीस्य मात्रं ॥ नीलेर
सेत्यावितमेतदैतैः सुपंचकोलोष्णवारिः स्वरैः ॥ सेवेत साम्लैः शतमत्रयोज्यं समरंजः
टंकणजंस्तुतृषं ॥ विडंतदर्द मरिचंसमचतसत्तदीर्घ चणकाम्लवाराः कमाद्नामक्तव
तिप्रसिद्धो रसः स्वगप्याग्निकचेरवीस्तः मासव्यं सैंधवतक्रपीतमेतस्य धन्मैः खल्वु-
लोप्य नाल्ते ॥ गुरुणिमांसानि पयांसि विष्ट कृतानि पानानि फलानि योगात् ॥ मावा
तिरिक्तानि च सेवितानि हन्यमव्यापारयति प्रसिद्धः इति क्रव्यादिरसः हिंगुलतालं
तुल्यं च सूतं रसं च गंधं च समानमात्रं ॥ विषं समं च हिंगुलं च ताम्रं त्रिसप्तवारेण
दिवौकरांशुनिः त्रिमर्य रिष्टास्थरसेन चूर्णं गुंजैकदत्तं सितयाद्युतं च ज्वरांकु।
शोयं रविसुंदराख्यो ज्वरं निहंत्यष्टविधं समग्रं ॥ इति रविसुंदरः रसः ताम्रगंध
रसैश्चैतत्तुल्यमरिचस्य तत्र ॥ समीववित्न जेपाल तुल्मारकत्र महिताः ॥ गुंजा
चतुष्टयं चास्य नयाज्वरदरोगतः ॥ इति ज्वरांकुशः अपामार्गस्य मूलानां चूर्णं वि
चक्र मूत्र जैः ॥ वल्कलैर्मर्दयित्वाथ रसनिः पीउप्सरत्तापेत तैन सूतं समंगं

॥१४॥

। धमभूकंदरदं विषं । टंकणं तालकं चैव मर्दयेद्दिनसप्तकान् । त्रिदिनं भृंगराजीनीरेण्णा -
वह्निम्मे रक्षितं । कृष्णांघ्रिगोस्तनाकारां मायां यंपरिमुद्रयेत् । मृत्स्नानिर्मितिका वस्त्रे वेष्टयित्वा पुटे
लघुके ॥ रसवल्लोकृतस्मय्युतवंगरजस्तथा ॥ मधूकसारजलदो रेणुकं गुग्गुलुः शिलाश्चा
पेयं समांसस्याज्ञागार्द्रे शोधितं विषं । तत्सर्वं मर्दयेत्तत्र लेनावयेद्विषनीरतः ॥ ज्वात सप्त
धात्री मर्दयेत्त्रघटिकोद्भयं ॥ कटुत्रयकषायेण कनकस्य रसेन वा । तुलसी त्रिकाकषाये
न मुनिहस्तरसेन वा ॥ सुमुक्तफेननारेण विजयावल्लीवारिणा । चित्रकस्य कषायेण ज्वा
लामुखीरसेन च ॥ प्रत्येकं सप्तधा भाव्यं दंतितालेन विनिर्मलयेत् ॥ मत्स्यमाहिषमायूरच्छा
गवाराहसंभवैः ॥ सर्वस्त्रसमनागेन विषेण परिपूरयेत् । विमर्दयमाज्ञापितघ्नारसयेत्तकू
पिकांतरे ते गुंजैकं चित्रकजले शृंगबेररसेन वा दद्यातिरोगिणे तीव्रमोहविस्मृतिशांतये आस्त्रेणतालं
भारुसकर्षद्वितीरसः तोयहृते मदा दंताः सदा कुर्यादिमं विधिम् सेचयेत्संत्रपित्वातं तारांकं नश्यते मुहुः
भोजने अतदा तस्य जायते रोगिणः परा दध्योदनं सितायुक्तं दद्यात्तक्रं सजीरकं पानेऽसिमजातं यदि पाने
ति तदंतरं एवं कृते न शांतिस्या तापस्य च रुजस्य च चैत्रचंदनसस्त्रा लेपनं कुरु शील लं ऊलिकामहि
कजाति पुन्नागकुसुमाद्दला निधायसतामपत्र लेपयेच्चंदनेर्मुहुः हावभावविलासोल्लिकटाक्षवण

वीक्षणैः पीनोत्तुंगकुचोत्कै कामिनीपरिरंभनैः रम्यवीणानिनादाय नापनैः श्रवणामृतैः पुराणपुण्योक्त
पुराणार्थकथासंभाषणैःशुभैः एभिप्रकारैस्तापसर्जयेत्तु समचं ततः जयित्वैक नेताव यावत्स्वानुभवेत्
दृष्ट्वा व्रातेषु सर्वेषु मिश्रगुग्गुलमाक्षिकैः॥ दद्यात्कणामाक्षिकाभ्यां कामलाद्यपांडुषु ततो योगानुपानेन
सर्वरोगेषु योजयेत् अयं प्रतापलंकेशः सन्निपातेषु शस्यते इति प्रतापलंकेश्वरः॥ रसगंधककृष्णाभ्रं
धत्तूरफलजद्रवैः मर्दयेद्दिनमेकं तु तत्तं त्रिकटुकं क्षिपेत् उन्मताख्यो रसोनाम नस्ये स्यात् सन्निपात
जित् सन्निपातार्णवे मग्नं यो मृदरतिदेहिनं कस्तेन नक्तो धर्मः कां च यज्ञं नसोहत्ति इति उन्मत्तरसः॥ व
चारसोनकटुकं सेंधवं हस्तीफलं रुद्राक्षं मकसारं च फलं साम्ब [illegible]कं मतं समभागानि चैतानि अर्कक्षी
रेण भावयेत् भावयेन्नीवपित्तेन त्रिवारं चूर्णमितः ततः श्रेष्ठं प्रशामनं प्रोक्तं सन्निपाते मुहुर्मुहुः कफोल्वणे
तिवातेन अपस्मारे हलीमके शिरोरोगे नेत्ररोगे कर्णरोगे विशेषतः स्थापयेत्कर्णरंध्राभ्यां संज्ञाकरण
मुत्तमं॥ इति संज्ञाकरणो रसः॥ सूक्ष्मसूतं समं गंधं मरिचं टंकणं तथा चतुर्तुल्यात्रि लामोजा मत्स्यपित्तेन
भावयेत् त्रिदिनं मर्दयेत्तेन रसोयं चंद्रशेखरः छिगुंजमाई कं द्रावै र्देयं शीतोदकं पुनः तक्रं भक्तं च दद्यं
तांकं पथ्यं तत्र नियोजयेत् त्रिदिनात्पित्तश्लेष्मोत्थ मत्युग्रं नाशयेज्ज्वरं ॥ इति चंद्रशेखर रसः॥ सू
तकं गंधकं लोहं वित्रं चापि वरांगकं अभ्रकं नस्मवगं च ताम्रकं च समांशकं॥ त्रिकटुं पत्रमुस्तं च विडं

गं नागकेशरं रेणुकं एलकं चैव पिप्पलीमूलमेव च एषां च द्विगुणं भागं मर्दयित्वा पुनः पुनः भावनातत्र
दातव्या जलपिप्पलिकां वुभिः मात्रा चणकमात्रं च वटिकेयं प्रकीर्तिता श्वासं हंति तथा कासमर्शांसि च
भगंदरं हृत्शूलं पार्श्वशूलं च कर्णरोगं कपालकं हरेत्संग्रहणीरोगान् अशीत्वरवराणि च प्र
मेहविंशतिं चैव अश्मरीं च चतुर्विधं नवांनपानेपरिहारमस्ति न शीतवातातपमैथुनेषु पथ्येष्वेव हि जिर
त प्रयोगे नरो भवेत्कांचनराशिगोरं इति महोदधिरसः ॥ हिंगुलं मरिचं गंधं पिप्पली टंकणं विषं कनक
सच बीजानि समांशं विजयाद्रवैः मर्दयेत् याममात्रं तु चणमात्रा वटीकृता भक्षणाद्ग्रहणीं हंति रसः क
नकसुंदरः अग्निमांद्यं ज्वरं तीव्रमतीसारं च नाशयेत् दध्यान्नं दापयेत् पथ्यं मथवा तक्रं भक्तकं ग्रहणीरोगि
णां तत्र दीपनं ग्राहि लाघवं पथ्यं मधुरपाकित्स्यान्न च पित्तप्रकोपनं इति कनकसुंदररसः ॥ मृतं सूतं मृ
तं स्वर्णं मृतं ताम्रं समं समं तुल्यं च खरवादिरं सारं तथा मोचरसं क्षिपेत् द्रवैः शाल्मलिमूलोत्थैर्मर्दयेत् प्रहरद्व
यं चणमात्रवटी भक्ष्या निष्ककेजीरकैः सह त्रिदोषोत्थमतीसारं सज्वरं नाशयेत् ध्रुवं इति चंद्रप्रभावटी ॥
शुद्धं सूतं मृतं लोहं गंधकं मर्दयेत् समं लोहपात्रे घृताभ्यक्ते याममग्निना पचेत् चालयेत् लोहदंडेन
त्ववतार्य विभावयेत् त्रिदिनं जीरकैः काथैः माषैकं भक्षयेत्ततः रसश्चित्राम्बरो नाम ग्रहणीरक्तसं
युक्तं आमसेरनुपानेन आमस्रुजप्रवाहिकां इति चित्रांबरो रसः ॥ तारमौक्तिकहेमानि सारश्चैकैकक

रस०

भागिकः द्विभागो गंधकः सूतस्त्रिभागो मर्दयेद्दिनं कपित्थस्वरसे गाढं मृगशृंगे ततः क्षिपेत् पुटेमध्यपु मंजरी
टेनैव ततउद्धृत्य समर्दयेत् बलारसैः सप्तवेलमपामार्गरसैस्तथा लोध्रप्रतिविषामुस्ताधातकीइंद्रवा
रुणाः प्रत्येकमेतत्स्वरसैर्भावनास्यात्त्रिधा त्रिधा माषमात्ररसोदेयो मधुनामरिचैस्तथा हंत्यासर्वानतीसा
॥१८॥ रान् ग्रहणीसर्वजामपि कपाटोग्रहणीरोगे रसोयं वह्निदीपनः इतिग्रहणीवज्रकपाटोरसः ॥ सूतकं
गंधकं लोहं विषं चित्रकपत्रकं विडंगारेणुकामुस्ता मेलासेके ग्रंथिकं कटुत्रयं च त्रिफला शुल्वभस्म
तथैव च एतानि समभागानि द्विगुणो गुड उच्यते कासे श्वासे क्षये गुल्मे प्रमेहे विषमज्वरे शूले ताभ्यां ग्रह
णीमांद्य श्लेष्मामये तथा हस्तपादादिरोगेषु गुटिकेयं प्रशस्यते रसांगो विदितश्चायं रसो विजयभै
रवः ॥ इति विजयभैरवरसः ॥ तंडुलीयजलैः पिष्टं सूततुल्यं च गंधकं वज्रमूषां तु तं पाच्यं भूधरे भस्मतांनये
त् दशमूलकषायेण। भावयेत्प्रहरद्वयं गुंजाद्वयं ददेत्तस्य हिक्काश्वासज्वरं किल। अनुपाने नदातव्योर
ड सोयं मेघडंबरः ॥ इति मेघडंबररसः ॥ गंधकाष्टगुणं सूतं शुद्धं मृद्वग्निना क्षणात् पक्त्वावतार्य संचूर्ण्य
चूर्णतुल्यान्मरिचतः सप्तगुंजामितं खादेद्वर्द्धयेच्च दिने दिने गुंजैकैक क्रमेणैव यावत्स्यादेकविंशतिः श्री
राज्यशर्कराः सार्द्धं शाल्यन्नं पथ्यमाचरेत् कंपवातप्रशांत्यर्थं निर्वाते निवसेत्सदा त्रिगुणाख्यो रसो ना
म्ना त्रिपक्षात्कंपवातनुत् इतित्रिगुणाख्योरसः ॥ सूतं हाटक वज्राणि ताम्रं लोहं च माक्षिकं तालं नीलां

जनंतुल्यमहिफेनसमांशकं पंचानांवातलवणानांच भागमेकंविमर्दयेत् वज्रीक्षीरैर्दिनैकंतुरुध्वाथो
भूधरेपचेत् माषैकमार्द्रकद्रावैर्लेहयेद्वातनाशनं पिप्पलीमूलकंक्वाथंसगुडमनुपानमेत् सर्वान्वातवि
कारांश्चनिहंत्याक्षेपकादिकान् रसःसर्वत्रविख्यातोनाम्नावातरिपुस्मृतः इतिवातनाशनोरसः॥ मृतंसू
तंघृतंलोहंगंधतालकमाक्षिकं पथ्याशृंगीविषंत्र्यूषमग्निमंथंचटंकणं तुल्यंखल्वेदिनंमर्द्यंभृंगीनिर्गुं
डिजैर्द्रवैः द्विगुंजावटिकांखादेत्सर्ववातप्रशांतये साध्यासाध्यंनिहंत्याशुरसोवातगजांकुशः इतिगजां
वात
कुशोरसः॥ मृतसूतार्कलोहानितुल्यापथ्याचचूर्णयेत् माषमात्रंलिहेत्क्षौद्रैः रसपित्तप्रशांतये
अम्लपित्तांतकोनाम रसोभैरवनिर्मितः इतिअम्लपित्तांतकोरसः॥ रसोबलिर्व्योमरविस्तुल्योलंथात्र
ह्नीरैस्त्रिदिनंविमर्द्यः तदन्वमृष्टंमृदुमार्कवेन समर्दयेहस्तचवल्लयुग्मं॥ हृत्सम्लपित्तमधुनास्क्तली
ढं लीलाविलासोरसराजएषः॥ इतिलीलाविलासोरसः॥ मृतसूतंमृतंताम्रंहिंगुपुष्करमूलकं सैंधवंगंध
कंतालकंकटुकंचूर्णयेत्समं पुनर्नवादेवदालीविषमुष्टीतंदुलीयकैः तिक्तकोशातकीद्रावैर्दिनैकंमर्दयेद्दृढं
माषमात्रंलिहेत्क्षौद्रैः रसोमंथानभैरवः कफरोगप्रशांत्यर्थंनिंबक्वाथंपिबेदनुः इतिमंथानभैरवरसः॥
सूतगंधकनागानां चूर्णंरंभाद्रिचारिणा दिनंघर्मेविमर्द्याथ गोलकानस्ययोजयेत् काचकूप्यांचसंवेष्ट्य
तांदृढंमृत्पटैस्त्रिभिः मुखंसंरुध्यसंशुष्कं स्थापयेत्सिकतान्वये सार्द्धदिनक्रमेणाग्निं ज्वालयेत्तदधस्त

रस०

तः स्वांगसीतं समुध्दृत्य मर्द्दयेन्नाम तं क्षिपेत् मरिचान्यर्द्धभागेन समस्तमपि मर्द्दयेत् अयमग्निकुमारः स्याद्रसो मंजरी मात्रस्य रक्तिका तांबूलीदलसंयुक्तो हंति रोगान्यथा नयं वातरोगान् समस्तांस्तन् कासपांडुकफोल्वणान् अग्निमांद्यं सन्निपातं पथ्यं ग्राम्यादिकं तथा जलयोग प्रयोगोयं प्रशस्तस्तापशांतये इति अग्निकुमारो

॥१८॥

रसः॥ शुद्धसूतं विषं गंधं अजमोदां फलत्रयं स्वर्जिक्षारं यवक्षारं वह्निं गंधकजीरकं सोवर्चलं विडंगानि सामु सैंधव द्रं त्र्यूषणं समं। विषमुष्टी सर्वतुल्या जंबीराम्लेन मर्द्दयेत् मरिचाभां वटीं स्यादेदग्निमांद्यप्रशांतये इति अग्नितुंडावटी॥ एकैकं विषसूतस्य जातीटंकौ द्विकं द्विकं कृष्णा त्रिकं विषं च द्वे दग्धकर्पर्द तथा द्वे वह्नि पुष्पं वाणमितं सर्वं समर्धयत्ता महोदध्याख्यवटिका नष्टस्याग्नेः प्रदीपनी॥ इति महोदधीवटी॥ रसगंधम तं शुल्वं मृतावृक्फलत्रिकं त्र्यूषणं बीजजैपालं समं खल्वे विमर्द्दयेत् द्रोणपुष्पीरसे नाम्नं शुष्कं तत्कुरु गालितं चिंतामणिरसो ह्येषो जीर्णं नंच प्रशस्यते ज्वरमष्टविधं हंति सर्वशूलं नरः गुंजैकं वाद्विगुंजं वा आ मरोगहरं परं इति चिंतामणिरसः॥ रसनिष्को गंधनिष्को विक मात्रः प्रदीपनः पलंसार्द्ध तात्रं चूर्णिका भिषक्॥ खल्वे विमर्द्दयेत्तं तु सूक्ष्मवस्त्रेण गालयेत् माषैकं च प्रदातव्यं भुक्तमांसादिजारकं अजीर्णे वृत्तिदोषे च शतभो राजवल्लभः इति राजवल्लभो रसः॥ शुद्धं सूतं द्विक्षगंधं यामैकं मर्द्दयेद्दृढं द्वयोस्तु संम्पुटलाम्रं संपुटे तं निरोधयेत् ऊर्ध्वाधो लवणं दत्वा मृद्भांडे धारयेद्भिषक् ततो गजपुटे पक्त्वा स्वांग

शीतं समुद्धरेत् संपुटं चूर्णयेत् सूक्ष्मं पर्णखंडे द्विगुंजकां भक्षयेच्छूलपीडार्तो हिंगु शुंठी च जीरकं वचा मरि
चजं चूर्णं कर्षमुष्णजलं पिबेत् असाध्यं नाशयेच्छूलं रसः स्याच्छूलकेसरी व्यायामं मैथुनं मद्यं लवणं क
टुकानि च वेगावरोधं सूत्रं च क्रोधं च परिवर्जयेत् इति शूलगजकेशरी रसः॥ टंकणं हारिणं शृंगं शु
ल्वं स्वर्णं मृतं रसं त्रिनेत्राख्यो रसो नामः माषैकं मधुसर्पिषा लेह्यं जीरकं हिंगु मध्वाज्याभ्यां लिहेदनु
पंक्तिशूलहरं ख्यातं मासमात्रेन संशयः॥ इति त्रिनेत्राख्यो रसः॥ भस्मसूतं मृतं कांतं मुंडभस्म शि
लाजतुः शुद्धताप्यं शिलाव्योषं त्रिफलांकोलबीजकं कपित्थं रजनी चूर्णं भृंगराजेन भावयेत् निशाद्वारान्
निशोष्याथ मधुसूक्ष्मं लिहेत्सदा निष्कमात्रं लिहेद्धरेन्मेहं वज्रो महारसः महानिंबस्य बीजानि पिष्ट्वा
षट्संमितानि च पलं तंडुलतोयेन घृतनिष्कद्वयेन च एकीकृत्य पिबेच्चानु हंति मेहं चिरंतनं॥ इति मे
हवज्रो रसः॥ मृतसूतं मृतं वंगं मर्जनस्य त्वचासिता तुल्यांशं चूर्णमेतत्तु रवेर्मर्दयेच्छाल्मलीद्रवैः
दिनांते वटिका कार्या माषमात्रा प्रमेहहा इयं इंद्रवटी नाम मधुमेहप्रशांतये॥ इति इंद्रवटी रसः॥
तालसत्वं हतं ताम्रं हतं लोहं हतं रसं हतं भस्मं हतं ताप्यं गंधकं तुल्यमतः शिलाः सौवीरांजनकासीसं
नीलं भल्लातकानि च शिलाजतु कर्ममूलं त्वक्दलीकं दचित्रकं त्वच मंकोलजां कृष्णां कृष्णधत्तूरमू
लकं श्रवणं गस्य बिजानि केरिकाह्विफलानि च हेमाह्वाफेनजा छं च हलिनी विषतिंदुकं तैलिनो

लोहकीटं च पुराणं भस्म तं चयत् त्वचं मीनसमा रसस्य पुनरुक्तं फलं पृथक् तैलिमो नवटंकास्तु
सर्वमेकत्र मर्दयेत् ॥ खल्वे निधाय दातव्या पुनरेषा च भावना भृंगदंडी शिरवा देवदाली च नीलि
का॥ बाणो शनो नमतरुर्निवसारो विनीतकः भृंगराजस्य गायत्री करंजास्तितिरीफलं मलमूय
॥२०॥ मलमे तेषां तिस्रस्तिस्रश्च भावनाः॥ दातव्यः पिपिकाः कृत्वा सम्यक् शोष्यं च चातपे भांडां तधारये
त्कांडं मुष्टितं चाथ कारयेत् यामयामाग्निना पाच्य पुटे मध्ये हसोरसः कुंडरीडां नति रसस्तु नात्र
कार्या विचारणा द्विमासाभ्यंतरे पुंसां तथ्यं पथ्यं भुजां खलु रोगिणामपि न संति कुष्ठानि सकलान्यपि
भानुभक्तिप्रसूतानां गुरुभक्तिकृतां सदा रसेंद्रमंगलो नाम रसोयं प्रकटीकृतः अनुग्रहाय भक्ता
नां शिवेन करुणात्मना॥ इति रसेंद्रमंगलो रसः॥ मृत ताम्राभ्र लोहानां हिंगुलं च षलं षलं जांबी
रोन्मत्तभृंगाद्भिः स्नुह्यर्कमुष्टिभिः मर्दहयारिजैर्द्रवैः प्रत्येकं च दिनं दिनं एवं सप्तदिनं मर्द्य तत्तु
वस्त्रेण वेष्टयेत् — वालुकायंत्रगं स्वेद्यं त्रिदिनं लघुवह्निना आदाय चूर्णयेत् श्लक्ष्णं दृणं पलैकं यो
जयेद्विषं द्विपलं पिप्पली चूर्णं मिश्रं सर्वेश्वरो रसः द्विगुंजं लेहयेत् क्षौद्रैः सुप्तिमंडलकुष्ठजित् वा
कुच्चे देवदारु च कर्षमात्रं विचूर्णयेत् लिहेद्देरं उते लेता अनुपानं सुखावहं॥ रक्ताधिके शिरा
मोक्षः पादे बाहु ललाटके कर्तव्यं दुष्टरोगेषु कुष्ठिनां च विशेषतः वलिनो वृद्धदोषस्य वमःस्यस्य

त्रारीरिणः परं श्रमाणमिच्छंति प्रस्थं शोणितमोक्षणे अभ्रे वर्षासु विश्वेतग्रीष्मकाले तिशीतले हे
मंतकाले मध्याह्ने शरत्काले त्रयः स्मृता ॥ इति सर्वेश्वरो रसः ॥ गंधकेन मृतं ताम्रं द्वात्रिंशांशमु
द्धरेत् कृष्णाभ्रं पंचभागं स्यात् मृतं वंगं द्विभागिकं सूक्ष्मचूर्णं कृतं सर्वं रक्तिकैकप्रमाणतः शतव्याकु
ष्ठिनेऽस्य मगनुमान प्रयोगतः गलितस्फुटिके चैव विसर्पे मंडले तथा विचर्चिका दद्रुपामासर्वकुष्ट
प्रशांतये ॥ इति उदयभास्करो रसः ॥ शारश्रं कर्षतालं च कूष्मांडस्वरसे क्षिपेत् स्वेदयेद्दोलिकायंत्रे
मात्रतोपं न विद्यते पश्चात्तं शोषयेत् खल्वे सूतं कर्षद्वयं क्षिपेत् तत्सर्वं वस्त्रभाराणि नीलां जंकज्ज
लीमवेत् स्नुहीक्षीरं रविक्षीरं छागीगोक्षुरवाकुची पातालगरुडी कोल्ह चक्रमर्दकजलः कुमार्य
मत्तनक्षात त्रिफला तु पुनर्नवा निंबत्वचा महौषध्याः पुटं दद्यात् पुटैस्त्रिभिः षट्वार्षं चूर्णं कालिका
हंडिकायंत्रगा ततः कारयेत चतुर्थांशं मध्ये स्थाप्य तु तालकं पार्श्वा उपरि चूर्णं तु सर्वं स्थाप्यं प्रयत्न
तः हंडिकाकंठपर्यंतं कुमारीमज्जपूरयेत् ततो मुद्रां दृढां कुर्यात् चुल्यां संस्थाप्य तां किल चतुर्यामं तु
दीप्ताग्निं विंशद्यामं मृदग्निना स्वांगशीतलमुत्तार्य भवेत्तालेश्वरो रसः पथ्यं तु मुक्त्वा लवणं कुष्ट
मष्टादशं हरेत् ॥ इति तालेश्वरो रसः ॥ हेमाकार्पंचपलिकां क्षिप्त्वा तक्रे वटे पचेत् तक्रे जीर्णे समुद्ध
त्य तालमिता विशोषयेत् तच्चूर्णितं पंचपलं मरिचानां पलद्वयं पलैकं मूर्छितं सूतं एकीकृत्य तु

रससं०

भक्षयेत् निष्कैकं सुप्ति कुष्टानां स्वर्णक्षीरी रसो ह्ययं ॥ इतिस्वर्णक्षीरीरसः ॥ जातीटंकणताला

नां भागाद्वापंचमाः स्मृताः ॥ युक्त्या सर्वं मर्दयित्वा शिवास्वरसभाविता भुक्तः कुष्टहरः सेव्यो सर्वदाभो

जनप्रियः ॥ इति तैलेश्वरो रसः ॥ भागैकं मूर्छितं सूतं गंधकं वह्निवाकुची स्वर्णं च वह्निबिजानां प्रतिद्वा

॥२१॥ दश भागिकं त्रिंशद्भागं गुडस्यापि क्षौद्रेण गुटिका भवेत् ॥ अयं ब्रह्मरसो नाम ब्रह्महत्याविनाशनं

द्विनिष्कभक्षणाद्धंति प्रसुप्तिं कुष्टमंडलं पातालगरुडीमूलं जलेनैवानुपिबेदनु ॥ इति ब्रह्मरसः ॥

मूर्छितं सूतकं धात्रीफलं निंबस्य चाहरेत् तुल्यांशैः खादिरैः क्वाथैर्दिनं मर्द्य च भक्षयेत् निष्कैकं द

द्रुकुष्टघ्नं परिभद्राभिधो रसः ॥ इति पारिभद्ररसः ॥ शुद्धं सूतं समं गंधं तुल्यं च मृत ताम्रकं मर्दितं वा

कुचैक्वाथैर्दिनैकं वटकं कृतं निष्कमात्रं विषं गंधं त्रिफला भृंगवाकुची भल्लातकं [illegible] तिलं कृष्णं ति

वबिजसमं समं मर्दयेत् भृंगराजद्रावैः शोष्यं शोष्यं पुनः पुनः ॥ इत्थं कुर्यात्त्रिसप्ताहं रसः श्वेतारिको

भवेत् मध्वाज्यैर्निष्कमात्रं तु खादेत् श्वेतं विनाशयेत् ॥ इति श्वेतारिरसः ॥ शुद्धसूतं द्विधा गंधं कांतं

लोमचमारितं मंजुरी वाकुचीबीजं निंबशप्लेष्मातकबीजकं विडंगं त्रिवृता वह्नि शृंगी कृष्णाति

लाभया शणस्य कुसुमं तुल्यं चूर्णयेच्च सिताघृतं कांस्यपात्रे स्थिरं खादेत् कर्षशमधुसर्पिषा।

सर्वकुष्टहरः सोयं महारोद्रेश्वरो रसः ॥ इति महारोद्रेश्वरो रसः ॥ सूत ताम्राभ्रतीक्ष्णानां भस्म

जरी

माक्षिकगंधकं वंध्याकर्कोटकीछायैस्तु मर्दयेद्दिनावधि वंध्याकर्कोटकीकंदे क्षिप्त्वा मृदावहि:
मूषरास्थेपुटे पाच्यं दिनमेकं विचूर्णयेत् दशमांशं विषं योज्यं माषमात्रं च भक्षयेत् रसं कालाग्नि
रुद्राख्यं दष्टाहेन विसर्पनुत् पिप्पलीमधुसंयुक्तं भक्षणानुपानं प्रकल्पयेत् ॥ इति कालाग्निरुद्रो रस: ॥ शुद्धसू
तं द्विधा गंधं कुमारीरसमर्दितं अहांते गोलकं कृत्वा हंडिकायां निरोधयेत् तयो: समे ताम्रपात्रे शुद्धे संधिं च ले
पयेत् तत्रार्के भस्मनाशं च चतु:याम तीव्राग्निना पचेत् द्वियामांते समुद्धृत्य स्वांगशीतं विचूर्णयेत् जंबीरस्य
द्रवै: पिष्ट्वा रुध्वा लघुपुटे: पचेत् गुंजैकं मधुनाख्येन लिहेद्भगंदरं मशाली लशुनं चान्नं आरनालजलं
पिबेत् भुंजीत मधुराहारं दिवास्वापं च मैथुनं वर्जयेत् शीतलाहारं रसेऽस्मिन् रवितांडवे ॥ इति रवितांडवो र
स: ॥ स्वर्णं सूतं समं गंधं मर्दयेद्याम चतुष्टयं नागवल्ली दलद्रवैर्मर्दनाद्पुनर्नवा गोमूत्रे पिप्पलीयुक्ते मर्द्य
रुध्वा पुटे लघु ॥ [illegible] लिहेत् लोहरसो रोगे रोगजामाश्रोऽर्दरं जयेत् ॥ इति रोगहरस: ॥ शुद्धसूतं पलैकं तु द्विपलं
शुद्धगंधकं मृतं ताम्रं मृतं लोहं प्रत्येकं च पलत्रयं भृष्टं लांगली दंती चित्रकं पिप्पलीकं तथा प्रत्येकं द्विपलं
योज्यं वत्सनाभं च टंकणं उभौ पंचपलैर्योज्यौ सैंधवं पलपंचकं धात्रीफलत्रिफलागोमूत्रे स्नुहीक्षीरं च तत्समं मृ
मृद्वग्निना पाचयेत्तं सर्वं स्याल्लांमाघवत्स पुजितं माषद्वयं सदा खादेद्दुर्नामहृद्य: कुमारक: ॥ इति अर्शकुठारो रस: ॥
मृतसूतं ताम्रं लोहार्कं विषं गंधं समं समं सर्वतुल्यांशात्रिफलमेकत्र चूर्णयेत् ॥ द्रवै: श्वरणकंदोत्थै: ख

रसम.

न्वे मर्द्द दिनत्रयं माषमात्रं लिहेद्राजैः रसश्चार्शो विनाशयेत् रसो नित्योदितो नाम अर्शोरोगकुलांत-
कः हस्तपादे मुखे नाभ्यां गुदे वृषणयोस्तथा शोथो हृत्पार्श्वशूलं च यस्यासाध्योऽर्शसो हि सः असाध्य-
स्यापि कर्त्तव्या चिकित्सा संकरोदिता इति नित्योदितो रसः॥ गंधकं तालकं ताप्यं मृतं ताम्रं मनःशिला शुद्ध-

॥२२॥

सूतं च तुल्यांशं मर्दयेद्याममात्रकं पिप्पल्याम्लकषायेण वज्रीक्षीरेण भावयेत् निष्कार्द्धं भक्षयेत्क्षौद्रैः
गुल्मप्लीहादिकं जयेत् रसो विद्याधरो नाम गोमूत्रं च पिबेदनु। इति विद्याधरो रसः॥ भस्मसूतं वंगभस्म वा
गैके कं त्र्यकं लमयेत् गंधकं च मृतं ताम्रं प्रत्येकं च चतुष्पलं अर्कक्षीरैर्दिनं मर्द्य सर्वं तज्जोलकीकृतं रुध्वा
तद्भूधरे पाच्यं पुटैकेन समुद्धरेत् एष वंगेश्वरो नाम प्लीहगुल्मोदरं जयेत् माषमात्रं लेहयेत् निष्कं श्वेत
पुनर्नवा गवां मूत्रे पिबेच्चानु रजनी वा गवांजलैः इति वंगेश्वरो रसः॥ पारदं त्रिफला तुल्यं च जेपालं पिप्प-
लीसमं आरग्वधफलामज्जा वज्रीदुग्धेन मर्दयेत् माषमात्रं वटीं खादेत् स्त्रीणां चोदरं हरेत् त्रिफ-
फलरसं चानुपथ्यं दध्योदनं हितं रक्तोदरहरश्चैव कठिनं रेचनेन तु इति उदरारि रसः॥ पिप्पलीमारितं ता-
म्रं कांचनीचूर्णसंयुतं स्नुहीक्षीरैर्दिनं मर्दयेत् जेपालबीजकं निष्कं खादेद्विरेको यं स संहंति जलो-
दरं रेचनानां तु सर्वेषां दध्योदनं स्तंभने हितं आमलैश्च प्रशातमं मन्मथा मुञ्च रेचकं॥ इति जलोदरारि रसः॥
रसेंद्र भुजगो वंगं ग्रंथितो चूर्णितो पुनः ब्रह्मपुत्रार्द्धसहितौ मारिचेट् त्राभागिकैः श्लक्ष्णचूर्णीकृतो ह्येष

गरी

राक्षसोरसउत्तमः ॥ अर्द्धगुंजं गुंजमितं माहारात्सर्वमाहरेत् तांबूलेन समस्तानां कफामासक अग्निनां
कृतं नंदीपनं वश्यं जारणं शोधनं परं नकुनाकि मिदोक्तेन परमे तद्विवर्जितं ॥ इति राक्षसो रसः ॥ सूतं
टंकणं तुल्यांशं मरिचं स्यात्तत्तुल्यकं गंधकं पीपली शुंठी द्वौद्वौ भागौ विचूर्णयेत् सर्वं तुल्यं क्षिपेद्दंती बीजानि नि
स्तुषानि च द्वियुंत रेचनं सिद्धं नाराचोयं महारसः गुल्मं प्लीहोदरं हंति पीत्वा चैवोष्णवारिणा ॥ इति नाराचरसः ॥
शुंठी मरिचसंयुक्तं रसगंधकटंकणं जेपालं त्रिगुणं प्रोक्तं सर्वमेकत्र मर्दितं इच्छाभेदी द्विगुंजस्यात् सितया सह दा
पयेत् यावत्सुखोदकं पीत्वा तावद्वेगान् विरेचयेत् तक्रोदनं च दातव्यं मिष्टान्नेदीपथ्येच्छया ॥ दोषाः कदाकु
पिंतिजिता लंघनपाचनैः ये तु संशोधनैः शुद्धा न तेषां पुनरुद्भवः बालवृद्धावति स्निग्धः क्षतक्षीणा भयान्वि
ताः श्रांतस्तृषार्त्ताः स्थूलश्च गर्भिणी च नवज्वरी नवप्रसूता नारी च मंदाग्निश्च मदात्ययी शल्यार्दितश्च रू
वि क्षो नरे च विजीनता इति इच्छाभेदी रसः ॥ अच्छानां शुद्धताम्रस्य पत्राणां पलविंशतः पलानि पंच सूतस्य
मर्दयेन्निंबूकद्रवैः तावत्संमर्दनं कुर्याद्यावत्संलगते रसः मूषांतर्मध्ये निक्षिप्य तस्योर्ध्वाधश्च गंधकं पूरयेच्चू
र्णयित्वा तु सम्यक् दत्वा पलोन्मितं चुल्लिकाग्नौ पचेत्सम्यक् निरुध्य घटिकात्रयं स्वांगशीतलमादाय चू
र्णयित्वा पुनश्च तं त्रिभागं कारयेत्तत्तु भागमेकं पुनः पचेत् गोमूत्रे विंशतिवारान् सर्वरोगापहं तेरसः ३
ना

रसमंजरी

उदराग्निं कृमीन् हंति निद्रामालस्यसंचयं शाम्येच्छीतोपचारेण तस्मादुष्णां क्रियं चरेत् पुनर्द्वितीयभागं तु गो
क्षीरेण पचेच्छनैः सप्तवारं तथा तोये नारिकेरस्य भावयेत् अयं गौरसो नाम सर्वशूलनिकृंतनं नाभिकुक्षि
जवं शूलं शिरःकर्णाक्षिजं तथा मुखपाकं पांडुरोगं मुखरोगं च दारुणं वातपित्तज्वरं चैव द्वंद्वजं सान्निपातकं
क्षयं कासं कृमिं चैव निद्रामाद्दीपनं परं पुनस्तृतीयभागं तु कटुघण्टिरिकारसैः भावयेद्विंशतीवारान नामतो

॥२३॥

जायते रसः देयोस्य वल्लमात्रस्तु तांबूलीदलसंयुतं वमनं सर्वरोगघ्नमुपचारस्तु पूर्ववत् विषूचिकामप्यपि
तत्क्षि रोगान्नाशयेत् किंपुनर्वक्तुं नोक्तेन सर्वशूलहरः परः भस्मकुलीर्यते वह्निः तस्मादुदयभास्करः राजीः
कालवणं नारिं कषायं कटुकं त्यजेत्॥ इति उदयभास्करो रसः॥ स्वर्णद्रुमगुणं सूतं मर्दयेद्विकगंधकं रक्त
कर्पासकुसुमैः कुमार्या द्विदिनं ततः शुष्कां काचघटीं रुद्ध्वा वालुकायंत्रगां हवन् भस्मकुर्याद्दिनैर्द्वादश नवार्कक्षि
रणो परमं भागोस्य भागाश्चत्वारः कर्पूरस्य सुशोभनाः लवंगं मरिचं जातीफलं कर्पूरमात्रया मेलयेन्मृगना
भिश्च गद्याणकमिदं ततः श्लक्ष्णपिष्टो रसः श्रीमान् जायते मकरध्वजः वल्लं वल्लद्वयं चास्य तांबूलीदल
संयुतं भक्षयेन्मकरस्निग्धं लघु मांसमवातलं श्वेतंशीतं सीताधुक्तं दुग्धं गोधूमषष्टिलं माषान्नमिष्टम
परं भक्ष्याणि विविधानि च करोत्यग्निवलं पुंसां वलीपलितनाशनं मेधायुःकांतिजननः कामोद्दीपनकृत्स

ग उरी

हान् अभ्यासात्साधकस्त्रीणां शतं जयति नित्यशः इति कालेश्वरतां तेच पुनः सेव्योरसोत्तमः मानहानिकरो
रोगाणां मरणानां सुनिश्चितं कृतिमं स्थावरं विषं जंगमं विषवाश्चि मविकाराम जनति साधकं इस्य नस्सरातम
सुंजयो यथाभ्यासान्मृत्युं जयति दिदिनां तथायं साधकं इस्य जरामरणनाशनः इति मकरध्वजो रसः ॥ ता
म्रं कान्तं सुवर्णं च ताम्रं सूतकगंधकं लोहं क्रमविवृद्धानि कुर्यादेतानि मात्रया विमर्द्य कन्यकाद्रावैर्मर्दयित्वा
च मध्ये घटे विमुद्य पीवरीमध्ये धारये सैंधवे मृते ॥ पिवरीमध्ये संस्थाप्य ततश्चूर्णानि मेलयेत् वह्निना
तेः सनैः कुर्याद्दिनैकं ततउद्धरेत् स्वांगशीतं च संचूर्ण्य भावयेदर्कदुग्धकैः अथ गंधार्चकाकोलीवानरी
मुशलीमुराः त्रिविवेलं रसं भावयेल् पद्मकं रक्तसैरुणां रसैः कासमभावयेत् कस्तूरीमो
सकर्पूरं कंकोलीलाजवंगकं पूर्वचूर्णाद्दष्टमांशमेतच्चूर्णं विमिश्रयेत् सर्वैः समांशर्करां चदत्वाशाणो
न्मितं पिबेत् गोदुग्धं द्विपलैनैषमधुराहारसेवकः अस्य प्रभावात्सौंदर्यं बलं तेजोभिवर्द्धते तरुणीरम
ये दक्षो नच द्रवति प्रजायते ॥ इति मदनकामदेवो रसः ॥ शाल्मलीस्वरसे विमर्द्य पलैकं सूतकं यामद्वयं
पचेत् काजे वस्त्रे वध्वाथ मर्दयेत् दिनैकं शाल्मलीद्रावैर्मर्दयित्वा वटीकृतं वेष्टयेन्नागवल्ल्याथ निक्षिपेत्
काचभाजने भाजनं शाल्मलीद्रवैः पूर्णयामद्वयं पचेत् वालुकायंत्रमध्ये तु स्वांगशीतं समुद्धरेत् द्विगुंजं भ
क्षयेत्प्रात नागवल्लीदलांतरे मुशलीसहितां क्षीरैः पलैकां पाययेदनु रसः श्रेष्ठो नामायं सम्यगुर्वीर्यक

रसमं

रोभवेत् कामिनीनां सहस्रैकं नरः कामयते ध्रुवं इतिपूर्णेंदुरसः॥ शुद्धं सूतं समं गंधं मृहंकं हारजैद्रवैः जटी
मर्दितं वालुकायंत्रे यामं गजपुटे पचेत् रक्तोत्पलदलद्रावैर्भाव्यं दिनैकं तस्मिन भक्षं मधोछंभ त्वेमेव तेन कामये
त्कामिनीशतं॥ इतिकामिनीमदभंजनोरसः॥ स्वच्छसूतं समं गंधं रक्तोत्पलदलद्रवैः यामं मर्द्यं पुनः गंधं शु
द्धं ईष निक्षिपेत् तद्द्रवैर्मर्दये चाक्रा पुनर्गंधकमर्दनं सर्वाङ्गवैर्दिनेकं तु काचकूप्यां निरुध्य च॥ दिनेकं वा

॥२५॥

लुकायंत्रे पक्वमुल्म भक्षयेत् पंचगुंजा सितासाईं रसोयं मदनोदयः समूलं चसवीजं च धत्त्राचित्रकरीस
न॥ गवां क्षीरेण तत्सेव्यं पलार्द्धमनुपानकं इतिमदनोदयरसः॥ पलद्वयं द्वयं शुद्धपारदं गंधकं तथा मृतहे
मं समु कर्षैकं पलैकं मृततामकं मृतसारं चतुर्निष्कं मर्द्यं पंचामृतैर्दिनं रुध्वा तु भपुटे पाच्यादिनैकं रसमुद्धरे
त् पिप्पल्यां पंचामृतैः कुर्याद्वटिकां वदराकृति अनंगसुंदरं खादेत् इमेद्रामात्रातत्रयं इतिउदयसुंदरोरसः॥
शम्भुग्रमारितमभ्रकं कटुफलं कुष्ठाश्वगंधामृता मेथीमोचरसा विदारिमुशली गोक्षुरकेक्षुरकं रंभाकंदम
ताबरीह्य जमुद्रामाषास्तिलाधान्यकं मधीनागवल्लाकर्हरिमदनं जातीफलं सैंधवं भार्गीकर्कटशृंगी त्रिक
टुजीरद्वयं चित्रकं चातुर्जातपुनर्नवागजकणा मल्लासनीवासकं वीजं मर्कटिका मुसली त्रिफलकं चूर्णं
समंकल्पयेत् चूर्णांशाद्विगुणा सिता गाढि गुलिता मध्वाज्य मोः पिंडितं कर्षार्द्ध गुटिकां विलेह्य मधवा त्रासेषासेद्रा
कामीभिः पेयं क्षीरसितानुवीर्यकरणे स्तंभेप्यमं कामिनां रामाकम्पकरं सुखाति मुपदं रतं गणनाशकैव

वीर्यपुष्टिकरं स्तंभक्षयकरं हंसाश्रुसर्वामयं कासश्वासमहातिसारसमनं मंदाग्निसंदीपनं अर्शासिग्रहणी
प्रमेहनिचयं श्लेष्मातिसारप्रणुत् निद्रानंदकरं विरोगकविता नाचांविजाधोजुवं धते सर्वगुणं महास्थिरद
न्राधेनावधानास्फलं आसासेन निहंति मृत्युपलितं कामेश्वरो नत्वरात् सर्वेषां हितकारको निगदितः श्री
नित्यनाथेन तुः इत्या नामदनोदयोदयकरः श्रीढांगनासंगमे सिद्धोयं ममहृष्टप्रत्ययकरो राज्ञा सदासेवितां॥
इति कामेश्वरो मोदकः॥ अथ भाग्नोमणित्वाद्नु वेत्तत्रसंगतः द्विप्रमारोगपराषिताद्देषधेभोरसोधिकः

३

मस्पृशे रस्य योगस्तेनै वसहजोपयेत् रसैर्हरते रोगान् नरकुंजरवाजिनां त्रिकोटिजन्मानि कृष्णो विडालः
स्याज्जन्मलक्षाणि खरश्वकाकः गृध्रश्वजातं धकशृश्वमूषकाः स्पर्शीनराधे रसनिंदकाश्च आलापं गात्रसं
स्पर्शं यः कुर्याद्रसनिंदकेः मावजन्मसहस्राणि समवेदुःखपीडितः इति रसः॥ पलं मृदुस्वर्णदलं रसें
द्रः पलाष्टकः बोडशगंधकस्य शाणैः सुकर्पासभवैः प्रसूनैः सर्वं विमर्द्याथ कुमारिकाभिः तत्काचकुंभेनिहि
तं सुगाढे मृत्कर्पटैस्तद्दिवसत्रयं च पचेत् क्रमाग्निना सिकतारव्ययंत्रे ततो रसः पल्लवरागरम्यं निरह्यचैल
स्य चलंपजाति चत्वारिक ईररजस्तथेव जातीफलं सोमणमिंदुपुष्पं कस्तूरिका भाद्र्शाणमेकं चंद्रोदयो
यं कथितो स्वभावो गुक्तोधिरं नीर्दलमध्यवत्तीमदोन्मदानां प्रमदासतानां गर्भाधिकत्वं लघयस्तकांडः श्रा
तंमनीभूतमतीव दुर्धं मृदूनि मांसानि समं तकानि नवान्नमिष्टान्नमनंतिपथ्यमानंददाथीज परागि

चात्र वलीपलितनाशनस्तत्सुभृतां नयः स्तंभनतः समस्तगदखंडनः प्रचुरयोगपंचाननोऽहेतुरसराजभंज

तिमस्य चंडोदयः संभवच्छरदर्पितोमृगदृशांकथंवचनः ॥ इति चंडोदयरसः ॥ शुद्धसूतं पलाम्बष्ठेकुनटी

स्यात्समं क्षिपेत् नागपत्रं चाष्टपलं चाष्टौ स्यात्कुष्ठगंधकं एकत्रकज्जलिकृत्य काचकूप्यां विनिःक्षिपेत्

वालुकायंत्रकं चाग्निं यामषोडशकं दृढं अनेन माणिक्य वर्णो यं शुक्रस्तं करोति च ज्वरव्याधिविनाशाय रा

जरोगकुलांतकृत् दशरात्रप्रयोगेन महाव्याधिविनाशनं रक्तिकाईसदापथ्यं वृद्धो भवतु यौवना: ॥ इति

माणिक्यरसः ॥ ओषं चत्रिफलासूतं लोहभृंगचताम्रकं पुत्रमातृपयश्चैव कारयेद्वटिका दृढः दुग्धेन त्वा

जनं कृत्वा एकांगज्वरनाशनं पुनरेव द्वयं चक्रः सर्वांगज्वरनाशनं ॥ इति चूर्ण नाडीस्वरो रसः ॥ स्वर्णमु

क्ता दरदमरिचं भाग हद्भाग्रयो ऽंसस्वर्णपिष्टो प्रथमनवनीतेन निंबुनाच यावत्स्नेहो व्रयति विलपंम

र्दये तावदेव गुंजामात्रं भक्षचपलयासर्व रोगे वसंत: स्वासे कासे ज्वलनमांद्ये ज्वरे चपद्मातंके रक्तपित्ते

चदाहे योजं चेत मानवानां हिताय योगैर्युक्तं नाशये रोगमेतत् ॥ इति वसंतमालती ॥ इति श्री रसमंजरी

तंत्रे षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ प्रणम्य निर्भयं नाथं संदर्दे वं जगत्पतिं दिगंबरं त्रिनेत्रंच जरामृत्यु विनाशनं ॥ मृ

ताभ्रं मैनत्वयेदादौ मासमेकं विचक्षणः पश्चात्तं शोधयेद्देहे क्षेत्रीकरणमिच्छता अक्षेत्रीकरणे सूतो

अमृतं च विषं भवेत् फलसिद्धिः कुतस्तस्य सुविजस्यो स्व प्ररेयथा कृत्स्नं क्षेत्रीकरणं सर्वस्मिंश्च रसायने

अमृतं च विषं चैव लिंकौ ... (marginal note, vertical)

नाडीत्रकरणाद्देवि किंचित्कुर्याद्रसायनं भस्मसूतद्विभागं गंधं तालकं भाविमर्दयेत् रुध्वा लघुपुटे पाच्यं उद्धृत्य सम र्दि
कसर्पिषा निष्कं खादेज्जरामृत्युं हंति गंधामृतो रसः सम्यग्भृंगराजं तु छायाशुष्कं विचूर्णयेत् तत्समं त्रिफला
चूर्णं सर्वतुल्या सिता भवेत् पलैकं तत्स्यपेचानु भक्षयेत् मृत्युजरापहं इति गंधामृत भृंगरसायनं॥ मृतसूतसमा
शं संहेमभस्म प्रकल्पयेत् क्षीराज्यमधुनामिश्रं माषैकं कांस्यभाजने लेहयेत् माषषट्कं तु जरामृत्युविनाश
नं वाकुचीचूर्णकर्षैकं धात्रीफलरसप्लुतं अनुपानं लिहेन्नित्यं स्यादसौ हेमसुंदरः॥ इति हेमसुंदरो रसः॥
अथ गुटीकामाह॥ शुद्धसूतं वज्रभस्म सत्वमभ्रकतास्ययोः कांतलोहसमं हेमबीजं वीरैर्मर्दयेद्दृढं सर्वाहं
सर्वतुल्यांशं गोलं कृत्वा समुद्धरेत् गोजिह्वा नागदंती वंध्या निर्गुंडी मधुसैंधवैः लेपयेद्वज्रमूषां तां गोलकं तत्र
निक्षिपेत् तत्कल्कैः छादितं रुध्वा तत्सैकं भूधरे पुटेत् यामं यामं समुद्धृत्य लिप्त्वा मूषां पुनः पुनः रुध्वाथ
पूर्ववत्साम्यमेवं पक्त्वा समुद्धरेत् सवचिंचाफलस्वर्जीराजीकर्पासतन्मूलैः एतैः प्रलेपयेन्मूषां गुटिकां तत्र
निक्षिपेत् टंकणं सितकाचं च दत्वा दत्वा धमेद्दृढं खदिरांगारयोगेन द्रुतीयं भवते रसः मूषामांबिरुयोगेन
रसो हेमं च जायते ततो नियामकैर्मर्द्य सगोमूत्रैर्दिनैकतः अंधमूषागतो ध्मातो रद्रो भवति वज्रवत् मृत
संजीवनी नाम गुटिका भवति वक्त्रगा कर्षमात्रं जरामृत्युं हंति निःसंशयो दितं शस्त्रस्तंभं च कुरुते त्रस्तासुग्र
भवेन्नरः इति मृतसंजीवनी नाम गुटिका॥ नागवल्लीदलद्रवैः सप्ताहं शुद्धसूतकं मर्दयेत्क्षालयेद्दैलं अनु

९

रस॰ ॥२५॥

निष्कद्वमाणं मात्रकं विषकंदगतं कृत्वा विषेण च निरोधयेत् ततः शूकरमांसस्य गर्भे निःक्षिप्य पाचयेत् संध्या
कालेन लिंदत्वा कूष्मांडकं वारुणीयुतं ततस्तु रसं लोहपात्रे तैलेथ तत्र बीजके क्षिप्त्वा विंशति लेपान्यं तद
सं मांसपिंडगं संध्यामारभ्य मंदाग्निना यावत् सूर्योदयो भवेत् हठयोगे जागरणं कुर्यात् तथा ततस्सिद्धिर्भवेत् शा
तस्फटिकगुटिकां क्षीरभांडे विनिक्षिपेत् ततः क्षीरं स्थापयति क्षिप्रमेतत् सर्वकारकं रतिकाले मुखे धार्या गुटि
का वीर्यरोधनी क्षीरं पीत्वा रमेत् रामां कामव्याकुलितेंद्रियः मुखस्थां धारयेद्यावत्तावद्वीर्यं न मुंचति॥ इति
वीर्यरोधनी गुटिका॥ इति रसमंजरीतंत्रे सप्तमोऽध्यायः॥७॥ अथ सर्वनेत्ररोगस्य प्रशमं अंजनमभिधीयते
हेमंते शिशिरे चैव मध्याह्नेंऽजनमिष्यते पूर्वाह्ने चापराह्ने वा ग्रीष्मे शरदि चेष्यते वर्षास्वनत्युष्णशीते वसं
ते च सदैव हि शांते घर्मे रुदिते भीते पीतमद्ये नवज्वरे अजीर्णे वेगघाते च नांजनं संप्रशस्यते हरेणुमात्रां
कुर्वीत वर्तिं तीक्ष्णांजने भिषक् प्रमाणं मध्यमस्यार्द्धं द्विगुणं तु मृदौ भवेत् सूतकं गंधकोपेतं चांगेरीरस
मूर्छितं॥ अंजनं दृष्टिदं नृणां नेत्रामयविनाशनं रसेंद्रभुजगौ तुल्यौ ताभ्यां द्विगुणमंजनं ईषत्कर्पूरसंयुक्तं
मंजनं नयनामृतं शुल्वसर्पविसात्रांबं कतकाफलमंजनं रसकृत्सेयमचिरात् तानां दृष्टिप्रदः कंगभाणा
श्वच त्वारस्त द्वे नमनःशिलाः मनःशिलार्द्धं मरिचं मरिचार्द्धं च पिप्पली वारिणा तिमिरं हंति अर्बुदं हंति
मस्तुना पिच्चटं मधुना हंति स्त्रीक्षीरेण नक्तमं अपामार्गत्रिकां घृष्ट्वा मधुना सैंधवेन च ताम्रपात्रेभ्र

मंजरी

२६

९

थि

तानेत्रे हंति पीडां सुदुस्तरां दंतिदंती वराहोष्ट्र गोहयाश्वखरोद्भवैः शंखमुक्तामौफेनमृत्तैः सर्वविचूर्णितं
दंतिवर्तिकृता स्निग्धा शुक्रैणं नाशिनी परा: तुत्थमाक्षिकसिंधूत्थशिलाशंखमनःशिला गैरिकोदधिफेनं च
मरिचं चेति चूर्णयेत् संसयोज्य मधुना कुर्याद्दंष्ट्राभां रसक्रिया॥ वर्त्मरोगं सतिमिरं काचशुक्रहरं परं शंख
नाभिर्विभीतस्य मज्जा पथ्या मनःशिला पिप्पली मरिचं कुष्ठं वचा चेति समांशकं छागीक्षीरेण संपिष्य वर्ति
:कुर्याद्यवोन्मिता हरेणुमात्रां संघृष्य जलैः कुर्याद्यथांजनं तिमीरं मांसवृद्धिं च काचपटलमर्बुदं रात्र्यंधं नार्षि
कं पुष्पं वर्तिश्वं झोदयाजयेत् शुद्धे नागे द्रुते शुद्धं सूतं चैव विनिक्षिपेत् कृष्णांजनं तयोस्तुल्यं सर्वमेकत्र चू
र्णयेत् दशमांशे न कर्पूरं तस्मिन् चूर्णं प्रदापयेत् एतत्सर्वं तरे नेत्रगदाजित् नयनामृतं मुक्तफाणितलेहश्चाच
क्रमो यदि दीपते अचिरेणैव तद्धारि तिमिराणि अपोहति जातारोगा विनश्यंति न जवंति कदाचन:॥ त्रि
फलाया कषायेण शातनेयनधावनात्॥ इति नेत्रांजनं॥ अथ केशरंजनमाह:॥ त्रिफला लोहचूर्णं तु नारी
एण पेषयेत्समं द्वयोस्तुल्यो न तैलेन पचेन्मृद्वग्निना पचेत् लणातैलतुले भृंगरसे यावत्तैलं च पाचयेत्।
स्निग्धभांडे गतं भूमौ स्थितं मासात्समुद्धरेत् सप्ताहं लेपयेन्नेष्टक माश्वदलैः शिरः निर्वाति क्षीरभोजी स्या
त् क्षालयेत्त्रिफलांजलैः निसमेवप्रकर्तव्यं ससाहं रंजनं भवेत् यावज्जीवं तस्यैदं कचास्य भ्रमरोपमाः
॥अथ मषकारः॥ काकमाचीपबीजानी समं कृष्णतिलं ततः तत्तैलं ग्राह्यमेसात्रे तच्चैव केशरंजनं

॥अथान्यप्रकारः॥ लोहमलामलकल्कैः सजयाकुसुमैः सदाटाम्लापी पक्कीतानीहनत्रयंपतिगंगास्नायी
चनरकाणि॥ अन्यप्रकारः॥ काश्मर्यामूलमार्द्रीसहचरकुसुमं केतकीनां च मूलं चूर्णं लोहं सभृंगं
त्रिफलाजलयुतं तैलमेभिः पचेत् कृत्वा लोहस्य भांडे क्षितितलनिहितं स्थापयेन्मासमेकं केशाः केशाग्र स
काः शभ्रमरकुलनिभा रंजनादेवमुक्तं॥ अथ श्मश्रुकीकरणं॥ वज्रीक्षीरेण सम्यक्सुश्वेतं भावयेत्तिलं
तत्तैललिप्ताः केशास्तु श्मश्रुकाश्च न तत्र संशयः॥ इति श्रीरसमंजरीतंत्रे केशरंजनं नामाष्टमोऽध्यायः॥ ॥८॥
अथ वीर्यस्तंभनं॥ कर्परं टंकणं सूतं तुल्यं मुनिरसं मधु मर्दयेत्वा लिंगलेपं कुर्यान्मंदं रविजं वितं ततः प्रक्षा
लयेत्तं तु रसेज्ञां यथोचितं वीर्यस्तंभकरो लेपः पुंसां नागार्जुनोदितं॥ अन्यप्रकारः॥ कृकलासस्य पु
छाग्रं मुद्रिकाग्रे ततं तत्र स्थि वेश्याकनिष्ठ्यां धार्यं नरो वीर्यं न मुंचति मंजनापर्ण्यबीजानि पिष्ट्वा तानि प्रले
पयेत् यावत्तिष्ठत्यसौ लेपस्तावद्वीर्यं न मुंचति॥ चटकांडं च संगृह्य नवनीतेन लेपयेत् तेन लेपयते पा
दौ शुक्रस्तंभश्च जायते यावल्लेपस्तत्रोऽस्ति तावत्स्यान्नात्र संशयः॥ अन्यं च॥ वनक्रोडस्य दंष्ट्राया
दक्षिणस्या समाहरेत् कटिबध्वा च मंत्रेण शुक्रस्तंभकरी मतः॥ अथान्यः॥ स्थूलमीनं समादाय सम्य
क्स्वर्णेन वेष्टयेत् उद्घाटते कृते किंचिद्वक्त्रे वीर्यं न मुंचति॥ अन्यप्रकारः॥ डुंडुभो नाम सर्पोऽथि कृ
ष्णसर्पस्तमाहरेत् तस्यास्थिक्षारणे कट्यां नरो वीर्यं न मुंचति॥ विमुक्ते मुंचति नरः सिद्धयोगा उदाहृतः

॥अथान्यः॥ रक्तापामार्गमूलं तु सोमवारे निमंत्रयेत् भौमे प्रातः समुद्धृत्य कटिबद्धं वीर्यधृक्॥ अथ मंत्रः॥
ॐ ह्रीं क्लीं नमो नमः स्वाहा ॐ क्लीं॥ अन्यः॥ श्वेतगुंजलसीमूलं तांबूलैः सह भक्षयेत् न मुंचति नरो वीर्य
मेकैकेन न संशयः॥ अथान्यः॥ शुक्रशिलानाम्या मूलं दृढमंगुष्टानि पीड्य चितांतर निहितानि हि तमसाः
कुपितस्य स्मृतिर्जयति॥ इति वीर्यस्तंभनं॥ अथ राधाख्य नक्षत्रे जंगमूलीकाधृतं निषातारायन
स्थाने पुंषषंडत्वकारणं॥ अथ मंत्र॥ निर्गुण्डी चूर्णेन भाविते नाजवारिणा पानात्स्नानप्रयोगेन खं
डत्वं जायते नृणां॥ इति षंडत्वकरणं॥ एक एव महाद्रावि माजती संभव नोरसः मधुसैंधवसंयुक्तो
रवतमलान्वितं किंपुनः स्वत्रित्रिमुक्तो मधुकर्परपारदैः एतद्विमर्दिगोरामां दासीव कुरुते रतिं
इति स्त्रीद्रावणं॥ नालामध्यास्थितं नामतद्वा होमं चतुष्टयं तद्वहिः स्मापुरद्वंद्वं लिखित्वा जील
पाखिलं शुभनक्षत्रसद्वारे स्थापितं मध्वनिक्षेपं स्त्रियमाकर्षति द्विपयंत्रमेतन्नसंशयः इ
ति स्त्री आकर्षणं॥ कृत्वा ज्वलनं नगेनिस्यं कृत्वा मलकफल्कजैः वृद्धापि कामिनी कामं चालव
त् कुरुते रतिं तुंबिपत्रसलोघ्रं च सम भागं प्रकल्पयेत् भगलेपे प्रजायेत वृद्धा ताप्यक्षतायथा॥ इति योनि
संकोचनकरणं॥ हरितालचूर्णकल्कलिका लेपात्स्नेहवारिणा सद्यः निपतंति केशाः तिमिरः कौतुकमिदम्॥
सि
अद्भुतं कुरुते॥ इति योनि लोमशातनं॥ सपद्मबीजं तथा मदितं च सलचारिणी दृढं क्षिणं स्तनद्वंद्वं मांसे

रसमंजरी

नकुरुते दृढं ॥ अन्यदपि॥ मुंडीचूर्णकषायेण पुतं ते लं स्वपाचितं पतितं यौवनं चस्यान्मासादेवोन्नतांस्त्रे
त् इतिस्तनदृढीकरणं॥ तंदुलीयकमूलानि पिष्ट्वा तंदुलवारिणा: कृत्वं ते चत्र दंपीता वंध्या भवति निश्चि
तं॥ अथान्य:॥ कांजिकेन यनापुष्पं पिष्ट्वा पिवति योगवा कृतौ पुष्पं नष्ट तेसौ निंवकाथेन युक्तितः कृत्वं

॥२८॥

ते मरैस्तां नित्यं गर्भदुःखवर्जिता। गर्भनिवारयत्येषा रंडी नामन्य योषितां धूपिते योनिरंध्रे च निंवकाथे
न युक्तितः कृत्वं ते रमतां नित्यं गर्भदुःख(स्व) वर्जिता॥ इति गर्भनिवारणं॥ नागकेशरपुष्पाणां चूर्णं मि
सर्पिषासमं पीतं स्त्रिविन्मते गर्भमाता दुग्धान्नभोजिनी बीजानि मातुलुंगस्य दुग्धस्विन्नानि सर्पिषा ग
र्भं च कुरुते नित्यं वंध्यानाम पि योषितां॥ अथान्य:॥ कुरंटमश्वगंधा वाककौटी त्रिशिखि चूलिका एकै
का कुरुते गर्भं पीता क्षीरेण योषितां घृतेन सह पातव्यं वंध्यागर्भप्रदं परं॥ अन्यच्च॥ पुष्पोद्धृतं लक्ष्मणाया
मूलं पिष्टं च क[illegible]मकां कृत्वैते श्च तदुग्धान्सौ पीत्वा प्राप्नोति बालकं॥ इति वंध्यायोगनिवारणं॥ मातुलुं
गस्य मूलं तु मधुवा मधुसंयुतं घृतेन सह पातव्यं सुखं नारि प्रसूयते॥ अन्यं च॥ तुषांबुपरिपिष्टेन वं
कटेन परिलेपयेत् लांगल्या मूत्रेणैव सूते प्रथमा यन्नगर्भिणी गर्भिणी सुखप्रसवः॥ अथ मंत्र:॥ ॐ म
न्मथ मथन लावाहि चावलं ओरंरं मुंच मुंच लंघक स्वाहा १०८ अनेनमंत्रेणाभिमंत्र्य तैलं पानार्थं जल
एणमेकीकृत्य शिरसि दत्वा पातं चदीयते ज्ञागेव प्रसवो भवति॥ अथ बालचिकित्सा॥ बालरोगं स्व

निष्कं च चित्रकां वरं सकन्यक धनूरम(?)
तिंकाढु कोरउटिका कं सषिता(?)

ॅगात्रमोपनमित्यादि दक्षिणां तं बलिं क्षिपेत् षष्टेच दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति बालकं शकुनीनाम साज्ञेया कासश्वासोज्वरो रुचिः १५८

ध्यामि समासाद्भावलोदितं पूजाद्यं दिशोभागं मंत्रं तमस्तलक्षणं प्रथमे दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति बालकं योगिनी मातृका नाम सर्व सत्वभयावहा छर्दिर्मूर्छाज्वरः कंपः शोफो दिनस्वभावतः अनिच्छा स्तनपाने तु तथा ग्रस्तस्य लक्षणं द्वितीये दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति बालकं स्तनदा योगिनी नाम प्रथमं जायते ज्वरः संकोचो हस्तपादानां रागो दृशोः कुर्दनं तथा सत्रयत्नं च कक्षुस्तस्येति लक्षणं तृतीये दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति बालकं पूतना योगिनी नाम मेनो गात्रभंगो ज्वरो रुचिः प्रलापः कंपशोषश्च छर्दिरित्यादि लक्षणं अत्र पराङ्के च वारुण्यां पंचरात्रं बलिं क्षिपेत् चतुर्थे दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति बालकं भीषणास्या महारौद्रा योगिनी मुखमंडना तया गृहीतमात्रस्य प्रथमं जायते ज्वरः ॥ कासश्वासो रुचिर्गात्रभंगो दुर्बलता गतिः दक्षिणस्यां दिशि मांसपूर्ण च बलिं दद्यात् पंचमे दिवसे दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति बालकं विडाली नाम तद्ग्रस्ते च दृक्पीडा ज्वरो रुचिः हस्तपादादि संकोचं वक्षःपीडा च लक्षणं पंचरात्रं बलिं तस्यै वारुण्यां दिशि निक्षिपेत् सप्तमे दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति बालकं शुष्का निश्वासरोधनं रोमो ज्वरः कंपादि लक्षणं ॥ पश्चिमां दिशमाश्रित्य पंचरात्रिं बलिं हरेत् अष्टमे दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति जंभला तया गृहीतमात्रस्य प्रथमं जायते ज्वरः शिरः पीडा शिरोरोगश्च क्रंदनोद्भूट तो निःश्वासः दक्षिणां दिशमाश्रित्य बलिं दद्यात् प्रकल्पयेत् नवमे दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति बालकं अजिता योगिनी नाम गात्रभंगो ज्वरोद्दिरुक् छर्दिश्च तापश्चैवादि तद्गृहीतस्य लक्ष

५

णं उत्तरां दिशमाश्रित्य पंचरात्रं बलिं क्षिपेत् दशमे दिवसे वर्षे गृह्णाति बालकं रोदनं कंपनं छर्दिर्ज्वरो दुर्वर्णो रुचिरुक् पूर्वां दिशमाश्रित्य पंचरात्रं बलिं क्षिपेत् एकादशे दिने मासे वर्षे गृह्णाति बालकं कोटरा योगिनी नाम रोदनं वेदना ज्वरः गात्रकंपो ज्वरो श्वेव तस्य गृहीतस्य लक्षणं पंचरात्रं मांसभक्तं बलिं हरेत् भानुसंख्ये दिने मासे वर्षे गृह्णाति बालकं रेवती योगिनी नाम ज्वरः कंपो तिवेदना निद्राक्षीणः स्वरः पीतो वमिराहारश्रमता उत्तरां दिशमाश्रित्य सप्तरात्रं बलिं हरेत् पुरंदरदिने मासे वर्षे गृह्णाति योगिनी बलं सर्वमुखी नाम श्वासकास ज्वरो रोरुचिः तद्युक्ते चिकित्सा माश्रित्य दक्षिणस्यां बलिं हरेत् विश्वाख्ये दिवसे मासे वर्षे गृह्णाति योगिनी कुमार नयनोद्वेगो ज्वरत्रोषादि लक्षणं निरृतिं दिशमाश्रित्य सप्तरात्रं बलिं क्षिपेत् बालकं स्नापयेत् तस्य क्वांति तोयेन मंत्रवित् नदीतीरद्वयाक्रांता मृदा देवी स्वरूपकं कृत्वा पूजां च कर्तव्या पुष्पधूपादिभिस्ततः॥ वटका जंबुका पूपा अग्रमत्स्यी गुडो दधि चतुर्वर्णपताकाश्च प्रदीपाः पुष्पचंदने॥ पूजयं सर्वदेविनां भपराक्के तथाविधि। सर्वत्र नाम भेदेन बलिदानं प्रयोजयेत् ॐ नमो भगवते वासुदेवाय॥ नमो भगवति अमुकी देवि बालं मुंच मुंच बलिं गृहाण स्वाहा ॥इति सर्वत्र बलिदानमंत्रः॥ इति रसमंजरी तंत्रे वीर्यस्तंभनादि बालग्रहणं तं नवमोऽध्यायः॥ ९॥ अथ कालस्य विज्ञानं प्रवक्ष्यामि यथाश्रुतं जीवनं मरणं चैव यतो जानाति निश्चयं कालग्रहस्य यस्येदं दंष्ट्रा समुदितं जगत् अथ वाथ प्रभाते वा अकस्मं

च पिष्यति रसरसायनं योगं कालं ज्ञात्वा समाचरेत् तस्माज्जाते वृथा सर्वं क्लेशाय चावतिष्ठते कृतो रक्त
कषायकृष्णवसनो दंडी जटी मुंडी तस्तैलाभ्यक्तशरीरो रज्जुकरकोटीनोऽश्रुपूर्णाननः भस्मांगारकपाल
पांशुतुषालिप्तसर्वांगो महाकुलो यः श्वसनःस्वरसंस्थितो गदन्मृतो कालानलःस्मार्त्तो॥ इति दूतलक्ष॥
अकस्माद्विकृतिरकस्मात्पुरुषोत्तमः अकस्मादिंद्रियोत्पत्तिं सन्निपातसलक्षणं शरीरं शीतलं य
स्य प्रकृतिविकृतिर्भवेत् तत्रारिष्टसमासेन वक्ष्यं तन्निबोधमे दुष्टशब्देषु रमते श्लक्ष्णशब्देषु कुष्यति य
श्चाकस्मान्न शृणोति गतायुश्चैव लक्षयेत् मत्वा गंधं न गृह्णाति दीपे न्यांते नुमानवः दिवाज्योतिं यः पश्या
पि ज्वलितान्येव पश्यति तडिद्वातःस्थितान्वापि निर्मले गगने घनात् विना विमानप्रासादैः यश्च संकु
लमंबरं विपरीते न गृह्णाति मानवानां नमृत्युदः धूमनीहारवासोभिः रावृतामिव मेदिनी प्रदीप्तमिव लो
कं च यः संप्लुतमिवांभसि भूमिमष्टापदाकानां लेखाभिर्यो न पश्यति ज्योत्स्नादर्शाक्षितोयेषु छायां
यश्च न पश्यति पश्यत्येकांगहीनां वा विकृतां वान्यसत्वजां श्वकाककंकगृध्राणां प्रेतानां यक्षरक्षसां॥
पिशाचोरगनागानां भूतानां विकृताननां कीशमीनस्य तस्तस्य यातस्मृतिमतस्तथा। अकस्माज्जंनतो
यस्तु स परासुरसंशयं यस्याधरोष्टं पतति क्षतश्चोर्ध्वं तथोत्तरं उभौ वाजम्बचापि कालौ दुर्लभं तस्य जीवि
तं कुटिला स्फुरिता वाचाप्यक्षिणी यस्य तु नासिका भुग्ना विस्फुरिते वापि स परासुरसंशयं धारविंदुयदाकस्मा

रसमज०

सततेभुविनीगतः सद्यापाजायते मृत्युः कालः कालेनकथ्यते वर्णहीनंयदात्मानं पश्यत्यलकथंचनः नचासौजीवते लोके कालेनैवावलोदितः रात्रौदाहोभवेद्यस्यदिवाशीतंचजायते कफश्चरितकंठस्य उष्णभं तस्यजीवनं चरणौशीतलौयस्य शीतलंनाभिमंडलं शिरस्तापोभवेद्यस्यमृत्युतस्यनसंशयः ॥ फूंकार ःशीतलंयस्यफेत्कारोवह्निसंनिभः ॥ महादाहोभवेद्यस्यतस्यमृत्युर्नसंशयः ॥ योवाविष्णुपदत्रयंसुर ... पदं यंमातृकामंडलं तारापुंजमरुंधती ममृतगौः शुक्रं ध्रुवंजोठनं मेतेषेकमपिस्फुटंमपुरुषः पश्यंपुरःशोषितः सोवर्षं किरातिहकालवदनेसंवत्सरादूर्ध्वतः अरश्मिमिवसूर्यस्यवह्निशीतांशुमा लिनः दृष्ट्वैवदशमासात्पुरुषोर्ध्वनजीवति वापुंपुरीषंमूत्रंयः सुवर्णंरजतंतथा प्रत्यक्षमथवास्व प्नेदशमासंनजीवति स्थूलांगोपिकृशोःकृशोपिसहसास्थूलत्वमालंबते स्यामोवाकनकप्रभोयदिभ वेत्कृशोपिगौरछविः स्थूलोभीरुरधीरधर्मनिपुणःशांतोविकारीपुमानित्येवंप्रकृतेरुशांतिचलनं मासाष्टमेमृत्यदं ॥ पीडाभवेत्पाणितलेचजिह्वामूलंरुधिरंचकृष्णं दृष्ट्वाविनरोग्लानिमतियत्रदृष्ट्वाजी वेन्नतुष्यसहितसप्तमासं मध्यास्तनीलत्रितयेनवक्त्रे रोगंविनाशुष्यतियस्यकंठः मुहुर्मुहुःप्रश्रवणेच जाड्यंषड्भिःसमासैः शलयंप्रयातीयस्यनस्फुरतेकिंचिद्विधतेस्तमसमर्थाणि सोनस्यपंचमेमासिस्कं धारुढोगमिष्यति यस्यनस्फुरतेज्योतिः पीड्यतेनयनद्वये मरणंतस्यनिर्दिष्टंचतुर्थेमासिनिश्चितं स्पष्टं

॥३॥

रि

सम

तेवषर्णोयस्यनकिंचिदपिपीडितो तृतीयेमासिसोवश्यंयमलोकंगमिष्यति ताराद्विवाचलस्योनिपातयोविद्युतंपश्य
तिस्वेनिरभ्रे इंद्रद्वयंपश्यतियश्चस्वर्यं मासद्वयंतस्यनवंतिनाग्रं यस्ययोनुतं मर्म्मनकिंचिदपिचेष्टितं मासांतेमर
णंतस्यकेनापिनविलंब्यते कनिष्ठांगुलिपर्वाणि कृष्णास्यात्मंप्रसंपदा तदाशु: प्रोच्यतेपुंसामष्टादशदिनावधि ४
तेतेतेजतेनापिदर्प्पणेयस्तुपश्यति शिरोहीनमथात्मानंपश्यमे [illegible] कंसजीवति स्नानमात्रस्ययस्यैते त्रयः शुष्यं
ति तत्क्षणात् हृदयं हस्तपादौच दशरात्रंसजीवति स्वरूपंपरनेत्रस्य पुत्रिकायांनपश्यति यदास्वेच्छानहृदिःस्या
स्तदामृत्युर्नसंशयः॥ इतिकालज्ञानं॥ अथातःसंप्रवक्ष्यामिछायापुरुषलक्षणं यस्यविज्ञानमात्रेणत्रिकालज्ञ
ोभवेन्नरः कालोदूरस्थितोवापि येनोपायेनलक्षयेत् तंवदामिसमासेनयथोदिष्टंशिवाज्ञया एकांतंविजनंगत्वा
कृत्वादित्यंचपृष्ठतः निरीक्षेतनिजछायां कंठदेशेसमाहितः ततःश्वाकाशमीक्षेत ततःपश्येत्सशंकरं॥ ओं ह्रीं
परब्रह्मणेनमः १०८ जपेत्॥ अष्टोत्तरशतंजप्त्वा ततःपश्यतिवैस्वयं॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं नानारूपधरंप्रभुं
षण्मासाभ्यासयोगेन भूचराणांपतिर्भवेत् वर्षद्वयेनहेनाथ कर्ताहर्तास्वयंप्रभुः त्रिकालज्ञानमाप्नोतिकर्ता
हर्ताचजायते संततोऽभ्यासयोगेन नास्तिकिंचित्सुदुर्लभं तद्रूपंकृष्णवर्णंयः पश्यतिव्योम्निसंस्थितं षण्मासान
मृत्युमाप्नोति सत्यंसत्यंसंशिवोदितं पीतेव्याधिभयंरक्ते नीलेहत्यांविनिर्दिशेत् नानावर्णस्वरूपेस्मिन्महोद्वेगोजायते
महान् पादेगुल्फेचजठरेविनाशःक्रमशोभवेत् अर्द्धवर्षेणवर्षेण क्रमाद्वर्षद्वयेनच॥ विनासेदक्षिणेबाहौ

स्ववंधुर्म्रियते ध्रुवं वामे बाहौ निजा भार्या विनश्यति न संशयः उरः शिरोदर्शनाभावे विनाशो मृत्युमादिशेत् अशिरो
मासि मरणं विना जंघादिना ष्टकं अष्टभिः स्कंधनाशेन छायालोपेन तत्क्षणात् इति छायापुरुषलक्षणं॥
तीर्थस्नानेन दानेन तपसा नियमेन च जपेन ध्यानयोगेन जायते कालवंचनं॥ रक्षणीयस्ततो देहो यतो धर्मादि
साधनं॥ शरीरं नाशयंत्येते दोषधातुमलाश्रयं श्रमाः सुखकरा ह्येमा बलतेजोविवर्द्धनं रोगा जउ त्वमाप्या
ति असाध्या यांति साध्यतां असाध्या जीवितं दंति न तेषां च प्रतिक्रियाः येषां हृदि स्फुरति शाश्वतमप्रमे
यं तेजस्तमो नाशविनाशकं हरेः तेषामखंडनशक्यंति सुपुष्पभाजां स्वप्नेपि नो भवति कालभयं नरा
णां इहभवक्रमहं वंदे पात्राकृशास्तुत्रोमितं कामरूपं मदोन्मत्तं विद्यापात्रार्कं तमं वैद्यनाथस्य पुत्रेण शा
लिनाथेन धीमता शास्त्रमालोक्य सुधिया रचिता रसमंजरी॥ श्रीमत्पंडितविद्यनाथतनयः श्रीशालि
नाथः सुधी विद्यावेदविनोदवैद्यकसुधासिंधूरुदीतोदियः श्रीमान्सारसक्रियाविमलधीरुद्धदपादान
धीरेतत् श्रीरसमंजरीकविमलं ग्रंथं चकार स्वयं॥ इति वैद्यनाथः॥ पोथिसेवारामजीकी छै ईदोरमलिषोईछै०
पत्रसंख्या ३१॥

॥३१॥

नि